

Центральноукраїнський національний технічний університет
Економічний факультет
Кафедра «Міжнародних економічних відносин»

«Допущено до захисту»
Зав. кафедрою МЕВ
д.е.н., професор

_____ Іван МИЦЕНКО
« ____ » _____ 2024 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
за другим (магістерським) рівнем вищої
освіти

на тему:

**«Стратегія зміцнення зовнішньоторговельної безпеки України в
умовах повоєнного відновлення економіки»**

Виконав здобувач вищої освіти
_ 2 _ курсу, групи МЕВ-22м(1,4)
ОПП «Міжнародні економічні
відносини»
спеціальності 292 «Міжнародні
економічні відносини»

_____ Антоненко С.А.
« ____ » _____ 2024 р.

Керівник роботи
к.е.н., доцент
_____ Дар'я НАСИПАЙКО
« ____ » _____ 2024 р.

Рецензент _____

м. Кропивницький

Центральноукраїнський національний технічний університет
 Факультет Економічний
 Кафедра Міжнародних економічних відносин
 Рівень вищої освіти Магістр
 Галузь знань 29 «Міжнародні відносини»
 Спеціальність 292 «Міжнародні економічні відносини»
 Освітньо-професійна програма «Міжнародні економічні відносини»

ЗАТВЕРДЖУЮ
 Завідувач кафедри
 _____ Іван МИЦЕНКО
 «_____» _____ 2023 року

**ЗАВДАННЯ НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ
 ЗА ДРУГИМ (МАГІСТЕРСЬКИМ) РІВНЕМ ВИЩОЇ ОСВІТИ
 ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ**

Антоненка Сергія Андрійовича

(прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема роботи

Стратегія зміцнення зовнішньоторговельної безпеки України в умовах
 повоєнного відновлення економіки

2. Керівник роботи

Насипайко Дар'я Сергіївна к.е.н., доцент

(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

3. Строк подання роботи до захисту _____

4. Мета та завдання кваліфікаційної роботи Метою дослідження є обґрунтування
 стратегії зміцнення зовнішньоторговельної безпеки України в умовах повоєнного
 відновлення економіки.

Завдання: - систематизувати теоретичні підходи до визначення сутності
 зовнішньоторговельної безпеки як економічної та безпекової категорії; - узагальнити
 міжнародний досвід реалізації зовнішньоторговельних стратегій; - проаналізувати
 теоретико-методичні засади стратегічного планування розвитку зовнішньої торгівлі в
 контексті економічної безпеки; - охарактеризувати основні тенденції розвитку зовнішньої
 торгівлі України в умовах війни; - оцінити відповідність показників зовнішньоторговельної
 безпеки України встановленим граничним значенням; - визначити вплив
 зовнішньоторговельної безпеки на економічне зростання України; - обґрунтувати стратегічні
 напрями зниження загроз зовнішньоторговельній безпеці України; - визначити прогностні
 результати реалізації стратегії зовнішньоторговельної безпеки у перші три роки після
 завершення війни

5. Консультанти по роботі, із зазначенням розділів роботи

Розділ	Консультант	Підпис, дата	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Розділ 1	доц. Насипайко Д.С.		
Розділ 2	доц. Насипайко Д.С.		
Розділ 3	доц. Насипайко Д.С.		

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Вибір теми і об'єкта дослідження	01.06.2023-01.08.2023	
2	Розробка завдання на випускню кваліфікаційну роботу, складання календарного плану його виконання	02.08.2023-15.08.2023	
3	Опрацювання навчальної та наукової літератури і складання плану роботи	16.08.2023-03.09.2023	
4	Проведення наукових досліджень, обробка фактичного матеріалу	04.09.2023-06.10.2023	
5	Написання тексту 1-го розділу роботи та подання його на рецензування керівникові	07.10.2023-23.10.2023	
6	Написання тексту 2-го розділу роботи та подання його на рецензування керівникові	24.10.2023-11.11.2023	
7	Написання тексту 3-го розділу роботи та подання його на рецензування керівникові	12.11.2023-30.11.2023	
8	Усунення недоліків, написання остаточного варіанта тексту, оформлення випускної кваліфікаційної роботи	01.12.2023-10.12.2023	
9	Отримання відгуку наукового керівника	11.12.2023-31.12.2023	
10	Перевірка на плагіат	01.01.2024-10.01.2024	
11	Зовнішнє рецензування роботи	11.01.2024-21.01.2024	
12	Захист випускної кваліфікаційної роботи на засіданні екзаменаційної комісії	23.01.2024	

Дата видачі завдання

«___» _____ 2023 року

Підпис керівника

_____ (прізвище та ініціали)

Завдання прийнято до виконання

«___» _____ 2023 року

Підпис здобувача

Анотація

Стратегія зміцнення зовнішньоторговельної безпеки України в умовах повоєнного відновлення економіки. – Рукопис.

Кваліфікаційна робота на здобуття вищої освіти ступеня “магістр” за освітньо-професійною програмою «Міжнародні економічні відносини» зі спеціальності «Міжнародні економічні відносини» – Центральноукраїнський національний технічний університет. – Кропивницький. – 2024.

У роботі систематизовано теоретичні підходи до визначення сутності зовнішньоторговельної безпеки як економічної та безпекової категорії. Узагальнено міжнародний досвід реалізації зовнішньоторговельних стратегій. Проаналізовано теоретико-методичні засади стратегічного планування розвитку зовнішньої торгівлі в контексті економічної безпеки. Охарактеризовано основні тенденції розвитку зовнішньої торгівлі України в умовах війни. Оцінено відповідність показників зовнішньоторговельної безпеки України встановленим граничним значенням. Визначено вплив зовнішньоторговельної безпеки на економічне зростання України. Обґрунтовано стратегічні напрями зниження загроз зовнішньоторговельній безпеці України. Визначено прогностичні результати реалізації стратегії зовнішньоторговельної безпеки у перші три роки після завершення війни.

Ключові слова: зовнішня торгівля, безпека держави, загрози, стратегія, економічне зростання, прогноз, повоєнне відновлення.

Anotation

Strategy for Strengthening Ukraine's Foreign Trade Security in Conditions of Post-War Economic Recovery. – Manuscript.

Qualifying work on obtaining a higher education degree "Master" in the educational-professional program "International Economic Relations" in the specialty "International Economic Relations". – 2024.

Theoretical approaches to defining the essence of foreign trade security as an economic and security category are systematized in the master's thesis. The international experience of implementing foreign trade strategies is summarized. The theoretical and methodological principles of strategic planning for the development of foreign trade in the context of economic security are analyzed. The main trends in the development of Ukraine's foreign trade during the war are characterized. The conformity of indicators of Ukraine's foreign trade security with the established limit values was assessed. The influence of foreign trade security on the economic growth of Ukraine is determined. Strategic directions for reducing threats to Ukraine's foreign trade security are substantiated. The forecast results of the implementation of the foreign trade security strategy in the first three years after the end of the war have been determined.

Key words: foreign trade, state security, threats, strategy, economic growth, forecast, post-war recovery.

Зміст

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ СТРАТЕГІЧНОГО ПЛАНУВАННЯ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГОВЕЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ.....	9
1.1. Сутність зовнішньоторговельної безпеки як економічної та безпекової категорії	9
1.2. Міжнародний досвід реалізації зовнішньоторговельних стратегій....	15
1.3. Теоретико-методичні засади стратегічного планування розвитку зовнішньої торгівлі в контексті економічної безпеки.....	24
Висновки до розділу.....	33
РОЗДІЛ 2. ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГОВЕЛЬНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ: ДОВОЄННИЙ СТАН І ТРАНСФОРМАЦІЯ В УМОВАХ ВІЙНИ.....	35
2.1. Основні тенденції розвитку зовнішньої торгівлі: ризики та загрози в умовах війни.....	35
2.2. Оцінка рівня зовнішньоторговельної безпеки України.....	42
2.3. Вплив зовнішньоторговельної безпеки на економічне зростання України.....	50
Висновки до розділу.....	58
РОЗДІЛ 3. СТРАТЕГІЯ ЗМІЦНЕННЯ ЗОВНІШНЬОТОРГО- ВЕЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ ЕКОНОМІКИ	60
3.1. Обґрунтування стратегічних напрямів зниження загроз зовнішньоторговельній безпеці України.....	60
3.2. Прогнозування проміжних результатів реалізації стратегії зовнішньоторговельної безпеки.....	70
Висновки до розділу.....	79
ВИСНОВКИ.....	79
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	81
ДОДАТКИ.....	85

Вступ

Актуальність теми. Глобалізація світового господарства та зростаючий масштаб міжнародних виробничих мереж обумовлюють посилення ролі міжнародної торгівлі як вагомого чинника економічного розвитку країн. Ступінь залучення країни до міжнародного поділу праці, рівень збалансованості експорту та імпорту, структурно-динамічні параметри зовнішньої торгівлі визначають стан зовнішньоторговельної безпеки держави. Для реалізації національних інтересів в частині економічного розвитку на основі ефективної участі країни у міжнародному поділі праці та включення вітчизняних виробників у глобальні ланцюги створення вартості кожна держава прагне застосувати дієві інституційні, економічні та організаційні інструменти, які в сукупності формують зовнішньоторговельну стратегію і забезпечують оптимальне поєднання принципів відкритості торгівлі та протекціонізму для зміцнення зовнішньоторговельної безпеки держави.

Стратегічне управління зовнішньоторговельною безпекою є актуальним завданням для України упродовж багатьох років, що обумовлено функціонуванням національної економіки під впливом перманентних загроз, які виникають внаслідок незбалансованості та неефективної структури зовнішньої торгівлі. В умовах повномасштабного вторгнення російських військ в Україну ситуація в зовнішній торгівлі погіршилася, що проявилось через істотне зниження обсягів експорту та імпорту, збільшення від'ємного сальдо торговельного обороту, зростання сировинної складової в експорті товарів, посилення залежності від імпорту високотехнологічних товарів. Реалізація національних інтересів під час війни та після її завершення потребує розробки і впровадження стратегії зовнішньоторговельної безпеки, як сукупності інструментів протидії внутрішнім та зовнішнім загрозам, що й обумовлює актуальність магістерської роботи.

Метою роботи є обґрунтування стратегії зміцнення зовнішньоторговельної безпеки України в умовах повоєнного відновлення економіки.

Відповідно до мети окреслимо наступні **завдання**:

- систематизувати теоретичні підходи до визначення сутності зовнішньоторговельної безпеки як економічної та безпекової категорії;
- узагальнити міжнародний досвід реалізації зовнішньоторговельних стратегій;
- проаналізувати теоретико-методичні засади стратегічного планування розвитку зовнішньої торгівлі в контексті економічної безпеки;
- охарактеризувати основні тенденції розвитку зовнішньої торгівлі України в умовах війни;
- оцінити відповідність показників зовнішньоторговельної безпеки України встановленим граничним значенням;
- визначити вплив зовнішньоторговельної безпеки на економічне зростання України;
- обґрунтувати стратегічні напрями зниження загроз зовнішньоторговельній безпеці України;
- визначити прогностичні результати реалізації стратегії зовнішньоторговельної безпеки у перші три роки після завершення війни.

Об'єктом дослідження є зовнішньоторговельна безпека України.

Предметом дослідження є розробка стратегії зовнішньоторговельної безпеки України в умовах повоєнного відновлення економіки.

Методи дослідження. Теоретико-методичним підґрунтям магістерської роботи стали положення теорій: міжнародних відносин, міжнародної торгівлі, безпеки соціально-економічних систем, економічного зростання та інституціоналізму. У дослідженні застосовувалися методи аналізу та синтезу – для з'ясування сутності зовнішньоторговельної безпеки держави, індукції та дедукції – для обґрунтування методики стратегічного планування розвитку зовнішньої торгівлі в контексті економічної безпеки, узагальнення – при вивченні міжнародного досвіду реалізації зовнішньоторговельних стратегій. Головні тенденції зовнішньої торгівлі України в умовах війни визначені на основі структурно-динамічного аналізу, а оцінка стану зовнішньоторговельної

безпеки держави проводилася із використанням індикаторного методу. Метод множинної лінійної регресії застосовано для оцінювання впливу зовнішньоторговельної безпеки на економічне зростання України. Для обґрунтування стратегічних напрямів зниження загроз зовнішньоторговельній безпеці України та визначення стратегічної позиції зовнішньої торгівлі нашої країни застосовано метод SWOT-аналізу. Прогнозування проміжних результатів реалізації стратегії зовнішньоекономічної безпеки України виконано за допомогою екстраполяції тренду на основі динаміки індикаторів зовнішньоторговельної безпеки з урахуванням вимог повоєнного відновлення економіки.

Основний зміст роботи викладений на 76 сторінках. Робота містить 15 таблиць, 9 рисунків, 1 додаток. Список використаної літератури налічує 57 позицій та розміщений на 6 сторінках.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ СТРАТЕГІЧНОГО ПЛАНУВАННЯ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГОВЕЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

1.1. Сутність зовнішньоторговельної безпеки як економічної та безпекової категорії

Участь країни у міжнародній торгівлі сприяє пришвидшенню економічного зростання за рахунок нарощення обсягів експорту та імпорту. Підвищення рівня ефективності експорту є важливим чинником зміцнення конкурентних позицій національних виробників на світових ринках, дозволяє генерувати доходи, які сприяють надходженню інвестицій в економіку, збільшує ресурси економічного розвитку країни. Зовнішня торгівля підтримує економічний розвиток через розширення цільового ринку для компаній, що стимулює процес виробництва та продажу продукції на місцевому та міжнародному рівнях, а також через збільшення доходів від торгівлі, які з часом сприяють збільшенню інвестицій і забезпечують високі темпи економічного зростання.

Дослідження міжнародної торгівлі зарубіжними вченими переважно здійснюються з позицій впливу експорту та імпорту на економічне зростання країн. Рівень відкритості торгівлі по різному впливає на національні економіки залежно від наявних ресурсів, накопиченого капіталу та доходів, розвиненості інфраструктури та логістичних мереж, спеціалізації економіки на певних видах товарів та послуг, технологічного розвитку та забезпечення кваліфікованими працівниками. Вченими доведено, що між відкритістю торгівлі та економічним зростанням існує позитивний взаємозв'язок: чим швидше економіка відкривається для міжнародної торгівлі, тим швидше економіка розвиватиметься [1; 2]. Незважаючи на теоретичну обґрунтованість позитивних ефектів від зростання зовнішньої торгівлі для економіки, в результаті емпіричних досліджень було виявлено негативний зв'язок між цими двома змінними: коли залежність від імпортних продуктів зростає, це створює значний негативний вплив на економіку [3; 4].

Низка досліджень показує, що експорт та імпорт не однаково впливають на економічне зростання, а для отримання більшого економічного ефекту від торгівлі країни повинні впроваджувати заходи для стимулювання експорту. Вчені визначили, що в країнах з вищим рівнем доходів переважно спостерігається позитивний вплив відкритості торгівлі на економічне зростання, а країни з нижчими доходами отримують позитивний ефект у короткостроковому періоді, але в довгостроковій перспективі це також може негативно впливати на економіку [5]. Тому країни повинні розробляти і впроваджувати ефективні стратегії для сприяння експорту, щоб отримувати переваги від відкритості торгівлі упродовж тривалого періоду [6].

Таким чином, взаємозв'язок між зовнішньою торгівлею та економічним зростанням є одним із найбільш обговорюваних питань в зарубіжній економічній літературі. Проте, участь країни у міжнародному поділі праці аналізується переважно з точки зору впливу на показники економічного зростання, а стан самої зовнішньої торгівлі як складової економіки не береться до уваги. Тобто, вчені досліджують результат, отриманий в національній економіці від ступеня залучення підприємств до міжнародного обміну товарами та послугами. При цьому поза увагою залишається стан зовнішньої торгівлі, її структура та рівень збалансованості, що значною мірою визначають ступінь впливу на економічне зростання.

Дослідити зазначені аспекти зовнішньої торгівлі з точки зору відповідності основних характеристик експорту та імпорту національним інтересам дозволяють підходи, що сформульовані в теорії безпеки соціально-економічних систем. Зокрема, зовнішньоекономічна безпека є складовою економічної безпеки держави, яка, своєю чергою, визначається як «стан економіки, за якого досягаються основні національні економічні інтереси: забезпечення економічної стійкості, високої конкурентоспроможності української економіки у світовому економічному середовищі та досягнення на цій основі високих стандартів якості життя населення» [7].

У науковій літературі наводяться різні визначення зовнішньоекономічної безпеки, що обумовлене застосуванням різноманітних підходів до її аналізу та оцінки. Загальне трактування категорії «зовнішньоекономічна безпека» в контексті національних інтересів в зовнішньоекономічній сфері наводиться у «Методиці розрахунку рівня економічної безпеки України». Згідно цього документу, зовнішньоекономічна безпека держави – «це такий стан відповідності зовнішньоекономічної діяльності національним економічним інтересам, який забезпечує мінімізацію збитків держави від дії негативних зовнішніх економічних чинників і створення сприятливих умов розвитку економіки завдяки її активній участі у світовому розподілі праці» [8].

Визначення, сформульовані вченими, є більш розширеними і детальніше характеризують зовнішньоекономічну безпеку держави як стан або процес. Так, Третяк В. та Гордієнко Т. визначають зовнішньоекономічну безпеку як «стійкий стан держави в системі зовнішньоекономічних зв'язків з точки зору здатності до обмеження впливу та запобігання наслідків потенційно можливих і реально існуючих загроз, спрямованих проти її національних інтересів, а також здатності до створення сприятливих умов для розвитку національної економіки за допомогою активного використання переваг сучасних форм міжнародного поділу праці [9].

Варналій З. для окреслення сутності цієї безпекової категорії застосовує процесний підхід і визначає, що «зовнішньоекономічна безпека полягає в мінімізації збитків держави від дії негативних зовнішніх економічних чинників, створенні сприятливих умов для розвитку економіки шляхом її активної участі у світовому поділі праці, відповідності зовнішньоекономічної діяльності національним економічним інтересам» [10, с. 50–51].

З точки зору процесного підходу, на думку Гнатенко В., поняття зовнішньоекономічної безпеки необхідно розуміти як «створення умов для оптимального вrostання національної економіки в міжнародний поділ праці і досягнення балансу економічних інтересів у зовнішньоекономічній діяльності» [11].

Бабець І. та Миценко І. визначають зовнішньоекономічну безпеку «як здатність держави забезпечити реалізацію національних інтересів в зовнішньоекономічній сфері та стійке економічне зростання в умовах глобального середовища на основі створення ефективних інституціональних механізмів протидії зовнішнім і внутрішнім загрозам та розвитку конкурентних переваг» [12, с. 25].

Як показує аналіз підходів до визначення поняття зовнішньоекономічної безпеки держави, найбільш поширеним є трактування цієї економічної та безпекової категорії з точки зору процесу забезпечення належного рівня розвитку зовнішньоекономічної сфери діяльності. При цьому значна увага приділяється ідентифікації ризиків і загроз зовнішньоекономічній безпеці. Вчені обґрунтували відмінності між поняттями «ризик» та «загроза» безпеці соціально-економічної системи: ризик визначають як «можливість зниження стійкості, стабільності, здатності до розвитку та зовнішньоекономічної відкритості», а загрозу - як «порушення стійкості, стабільності, здатності до розвитку» [13, с. 261]. Згідно з таким підходом можемо визначити основні ризики та загрози, що виникають в зовнішньоекономічній сфері (табл. 1.1).

Порівнюючи методики, що застосовуються для дослідження зовнішньої торгівлі та зовнішньоекономічної безпеки держави, звернемо увагу на систему відповідних показників. Найбільш поширеними показниками для оцінки динаміки зовнішньої торгівлі є такі: обсяги експорту (імпорту) товарів та послуг; сальдо зовнішньої торгівлі; співвідношення експорту та імпорту; коефіцієнти експортної та імпортної залежності, що розраховуються як відношення експорту (імпорту) до ВВП [12].

З метою оцінки стану зовнішньоекономічної безпеки держави використовують такий набір індикаторів: «рівень відкритості економіки; коефіцієнт покриття експортом імпорту; частка провідної країни-партнера в загальному обсязі експорту товарів; частка провідної країни-партнера в загальному обсязі імпорту товарів; частка провідного товару (товарної групи) в загальному обсязі експорту товарів; частка провідного товару (товарної групи)

за виключенням енергетичного імпорту в загальному обсязі імпорту товарів; частка сировинного та низького ступеня переробки експорту промисловості в загальному обсязі експорту товарів; частка імпорту у внутрішньому споживанні країни; індекс умов торгівлі (ціновий); рівень завантаженості транзитних потужностей нафтотранспортної системи; рівень завантаженості транзитних потужностей газотранспортної системи» [8].

Таблиця 1.1

Ризики та загрози зовнішньоекономічної безпеки держави

<i>Ризики</i>	<i>Загрози</i>
Нераціональна структура експорту	Зростання негативного сальдо зовнішньої торгівлі внаслідок переважання сировини в експорті, а в імпорті - товарів з високою доданою вартістю
Імпортна залежність та втрата внутрішніх ринків	Витіснення імпортною продукцією з внутрішнього ринку національних виробників, посилення енергетичної та технологічної залежності
Відплив валютних коштів	Зниження валютних резервів держави та ліквідності вітчизняних підприємств
Тероризм та криміналізація	Погіршення умов ведення бізнесу, зниження інвестиційної привабливості та відтік іноземних інвестицій
Неефективне зростання іноземного капіталу	Деформація галузевої структури економіки, можливі втрати контролю над стратегічними секторами економіки
Збільшення зовнішнього боргу	Загроза фінансової кризи, зниження валютних резервів держави
Обмеженість доступу на зовнішні ринки	Зменшення обсягів експорту продукції, звуження географії зовнішньоторговельних зв'язків, низька диверсифікованість експорту
Боротьба за природні ресурси	Можливі військові конфлікти та суттєве загострення конкурентної боротьби

Джерело: модифіковано за [14, с. 13]

Кизим М., Полякова О. та Шликова В. пропонують формувати три групи індикаторів для оцінки зовнішньоекономічної безпеки та детально аналізувати ступінь збалансованості зовнішньої торгівлі, рівень імпортової залежності національної економіки та якості структури експорту товарів (рис. 1.1). До першої групи вчені включили такі показники, як: «коефіцієнт покриття експортом імпорту; баланс доданої вартості у кінцевому споживанні; питома вага провідної країни-партнера у загальному обсязі зовнішньої торгівлі» [15, с.

5]. Друга група охоплює такі індикатори: «питома вага імпорту в ємності внутрішнього ринку; питома вага реекспортованого проміжного імпорту в загальному проміжному імпорті; питома вага імпорту кінцевої продукції у кінцевому споживанні» [Там же]. Третя група включає показники, що якісно характеризують структуру національної економіки та експорту: «питома вага валової доданої вартості національного походження в експорті товарів; питома вага високотехнологічної продукції в експорті товарів; питома вага валової доданої вартості у випуску продукції» [Там же].

Миценко І. та Бабець І. вважають за доцільне використовувати удосконалену систему індикаторів для оцінки зовнішньоекономічної безпеки держави та порівнювати фактичні значення показників з їхніми граничними значеннями (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Система показників для оцінювання зовнішньоекономічної безпеки держави

№ з/п	Індикатор, одиниця виміру	Порогове значення
1	Питома вага провідної країни-партнера в загальному обсязі зовнішньої торгівлі, %	не більше 30
2	Частка високотехнологічної продукції в експорті товарів, %	не менше 15
3	Частка високотехнологічної продукції в імпорті товарів, %	не більше 15
4	Коефіцієнт покриття імпорту експортом	не менше 1
5	Коефіцієнт експортної залежності, %	не більше 30
6	Коефіцієнт імпортної залежності, %	не більше 30
7	Коефіцієнт технологічної залежності	не більше 1

Джерело: [12, с. 100]

Дослідження пропонованих в науковій літературі визначень поняття «зовнішньоекономічна безпека» та системи показників, що використовуються для її оцінки, показало, що існує певна невідповідність між окресленням сутності цієї економічної та безпекової категорії та економічним змістом застосовуваних індикаторів. Як видно з наведених вище визначень, зовнішньоекономічна безпека держави є доволі широким поняттям і не обмежується лише міжнародною торгівлею, а включає такі аспекти, як прями

іноземні інвестиції, зовнішній державний борг, валютна політика та конкурентоспроможність.

Водночас, система індикаторів, що пропонується вченими для оцінювання зовнішньоекономічної безпеки, включає показники, що характеризують зовнішню торгівлю держави. При цьому, згідно «Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України» показники прямого іноземного інвестування включені до системи індикаторів інвестиційно-інноваційної безпеки держави, а показники зовнішнього боргу держави є складовою оцінювання фінансової безпеки.

Отже, у нашому дослідженні коректним буде використання терміну «зовнішньоторговельна безпека держави», стан якої оцінюється за допомогою системи індикаторів, розрахованих на основі показників зовнішньої торгівлі (табл. 1.2), а динаміка цих індикаторів визначатиме ступінь реалізації національних інтересів в процесі участі країни у міжнародному поділі праці та ефективність включення вітчизняних виробників у глобальні ланцюги створення вартості. Ступінь досягнення національних інтересів в частині зовнішньої торгівлі значною мірою залежить від зовнішньоторговельної стратегії, яка є інституційним інструментом протидії внутрішнім та зовнішнім загрозам. У зв'язку із цим необхідно вивчати міжнародний досвід розробки і реалізації національних стратегій в сфері зовнішньої торгівлі, що й буде зроблено у наступному підрозділі.

1.2. Міжнародний досвід реалізації зовнішньоторговельних стратегій

Стратегія зовнішньої торгівлі держави значною мірою залежить від економічних та соціально-політичних факторів і визначається як динамікою внутрішніх чинників (забезпеченість ресурсами, розвиток промислового виробництва, конкурентоспроможність національних компаній), так і зовнішніх факторів (геополітичні умови, глобальні загрози). Так, до пандемії Covid-19, для забезпечення стратегічних переваг на зовнішніх ринках основними пріоритетами компаній були інновації, впровадження нових технологій,

виведення на ринок продукту найвищої якості, тоді як після завершення пандемії пріоритетами стали забезпечення безперервності функціонування технологічної інфраструктури в галузі охорони здоров'я та освіти, надання допомоги країнам, що розвиваються, зменшення технологічного розриву між країнами як засіб зменшення соціальної нерівності.

Загально відома стратегія протекціонізму внутрішнього ринку тісно пов'язана з торговельною стратегією імпортозаміщення, яка застосовувалася у період після Другої світової війни країнами, що розвиваються, для забезпечення швидких темпів індустріалізації. Стратегії індустріалізації та торгівлі зазвичай застосовувалися разом і «перетворилися на змішану стратегію, яка охоплювала заходи з імпортозаміщення та стимулювання промислового розвитку» [16].

Економічний розвиток провідних країн світу та країн, що розвиваються, за винятком Англії та Гонконгу, відбувався в умовах захисту внутрішнього виробництва за допомогою інструментів політики імпортозаміщення на етапі індустріалізації. З іншого боку, стратегія «зовнішньої індустріалізації» була розроблена в Данії та Норвегії після Другої світової війни, з середини 1950-х років така ж стратегія, з деякими відмінностями, була застосована у країнах Південної Європи та в Японії, а також постійно застосовувалася в Кореї, Сінгапурі та Тайвані з початку 1960-х років. Ця стратегія була реалізована в Ізраїлі з 1961 р., а також періодично застосовувалася у багатьох країнах Латинської Америки, зокрема в Бразилії та Аргентині, починаючи з 1960 р. [17].

Як зазначають Х. Мілнер і Д. Йоффі, все більше багатонаціональних компаній, які історично підтримували одностороннє відкриття своїх внутрішніх ринків, публічно виступали за третій тип політики - «стратегічну» торговельну політику, яка передбачає встановлення торгових бар'єрів для внутрішнього ринку, якщо зовнішні ринки захищені такими ж бар'єрами. Уряди можуть використовувати інструменти торговельної політики для стимулювання збільшення прибутків вітчизняних компаній за рахунок втрати іноземними

компаніями частини доходів, таким чином підвищуючи національний економічний добробут.

Реалізація такої моделі стандартно відбувається у два етапи. Спочатку уряд може запровадити експортну субсидію на виробництво однорідного продукту місцевою фірмою. На другому етапі фірма кожної країни вибирає кількість для виробництва та продажу в третю країну. Субсидія знижує витрати вітчизняної фірми та спонукає її збільшувати експорт незалежно від зміни обсягів експорту конкурента. Оскільки вітчизняні та іноземні товари є стратегічними замінниками, іноземна фірма змушена буде скоротити свій випуск. У міру збільшення внутрішньої експортної субсидії загальна кількість експортних товарів зростає, ціна знижується, а прибутки вітчизняної фірми зростають, тоді як прибутки іноземної компанії зменшуються. По суті, відбувається перенесення ренти від іноземної фірми до вітчизняної, що у підсумку забезпечує ефект масштабу в національній економіці та сприяє економічному зростанню.

Прикладом комплексності та різносторонності є зовнішньоекономічна політика США, яка спрямована на вирішення низки таких важливих проблем, які виникають в сфері національної безпеки, зайнятості, охорони навколишнього середовища, охорони здоров'я, імміграційної та монетарної політики. Важливість зовнішньої торгівлі для США обумовлена отриманням багатьох переваг: імпорт підтримує низькі ціни та збільшує різноманітність товарів, доступних для американських споживачів; експорт забезпечує високооплачувану роботу для американських робітників і вищі прибутки для американських фірм; торгівля підвищує продуктивність праці та прискорює економічне зростання; економічна відкритість допомагає опосередковано реалізовувати такі зовнішньополітичні цілі, як демократизація, верховенство права та глобальний розвиток. Водночас, вільну торгівлю вважають основною причиною втрати робочих місць, зростання нерівності та незахищеності робітників [18].

Отже, Сполучені Штати отримують значні економічні та політичні переваги від розширення можливостей міжнародної торгівлі, тому орієнтація на вільну торгівлю в межах СОТ дозволила б країні збільшити масштаб цих переваг. Відповідно, Сполучені Штати забезпечують лібералізацію торгівлі у двох напрямках. Насамперед, США є учасником багатосторонніх торговельних угод як учасник Світової організації торгівлі. По-друге, на регіональному рівні США планують створити Зону вільної торгівлі в Америці (ФТАА), яка включатиме 34 країни Західної півкулі. Крім того, США завершили переговори про вільну торгівлю з Чилі та Сінгапуром; уклали аналогічні угоди з Марокко, Австралією, Бахрейном та країнами Центральної Америки та Південної Африки; запропонували угоду з країнами Близького Сходу.

Поточна торговельна стратегія США щодо регіоналізму, яка називається «лібералізацією конкуренції», розглядає регіоналізм і багатосторонність як підходи до реформи торгівлі, що доповнюють один одного та підсилюють один одного [19]. Співпрацюючи з країнами, які готові лібералізувати свої ринки через регіональні угоди вільної торгівлі, США спонукають інші країни проводити додаткові реформи торгівлі як на регіональному, так і на багатосторонньому рівнях. Крім цього, регіональні угоди сприяють збільшенню інвестицій та підвищенню продуктивності в економіках, що розвиваються. У довгостроковій перспективі спостерігаються такі позитивні ефекти, як пришвидшення економічного зростання, стабільність відносин з торговими партнерами і зростання попиту.

Упродовж останніх 50 років США дотримувались глобальної лібералізації торговельних бар'єрів і розробки глобальних, багатосторонніх правил торгівлі, заснованих на ринкових принципах з міркувань безпеки, а також з економічних причин. Сполучені Штати часто ігнорували свої комерційні інтереси з міркувань безпеки. Після того, як інші країни здобули конкурентну перевагу та стали більш рівноправними торговими партнерами, Сполучені Штати перестали поступатися своїми комерційними інтересами

заради цілей безпеки. Незважаючи на це, торговельні угоди все ще відіграють важливу роль у досягненні стратегічних цілей.

Основні компоненти політики в сфері зовнішньої політики США включають: (1) встановлення правил торгівлі, лібералізація та забезпечення виконання укладених торгових угод щодо відкриття ринків і встановлення правил торгівлі та інвестицій; (2) стимулювання та контроль експорту, державна підтримка експортерів, створення торгових місій; ліцензування та контроль стратегічного експорту; (3) торговельні бар'єри для захисту національного ринку, регулювання торгівлі; заходи щодо усунення негативних наслідків імпорту для промисловості США, зниження загроз національній безпеці, покращення платіжного балансу та усунення «несправедливих» бар'єрів для експорту США; (4) торгові преференції, що передбачають безмитний доступ до ринків США для відповідних країн і товарів, що розвиваються, призначений для стимулювання торгівлі та економічного зростання [16].

Розуміння урядом США важливості експорту для економічного розвитку країни обумовило створення Координаційного комітету сприяння торгівлі для надання допомоги експортерам та ухвалення Національної експортної стратегії США у 2023 р. [20]. Національна експортна стратегія передбачає заходи федерального уряду щодо сприяння торгівлі для підтримки та створення можливостей для американського бізнесу шляхом розширення та диверсифікації експорту США. У Стратегії зазначається, що забезпечення рівномірного економічного зростання вимагає збільшення експорту США, а також розширення та диверсифікації підприємств-експортерів, з особливим акцентом на малому і середньому бізнесі. Національна експортна стратегія також включає нові стратегічні ініціативи для прискорення відновлення секторів, на які негативно вплинула пандемія COVID-19. В цьому контексті основним напрямом визначено впровадження інновацій для забезпечення відновлення, зростання та підвищення конкурентоспроможності підприємств виробничого сектору. Також уряд США планує зосередити увагу на ключових

сферах політики для забезпечення стійкості ланцюгів постачання, цифрової трансформації, фінансування торгівлі та розробки технічних стандартів.

У той же час, азійські країни використовують різні стратегії управління зовнішньою торгівлею та участі у міжнародному розподілі праці. Зокрема, такі країни, як Гонконг і Сінгапур, майже від самого початку дотримувалися стратегії експортно-орієнтованого зростання, зберігаючи режим вільної торгівлі. Однак такі країни, як Корея, Тайвань і Японія, дотримуються стратегії сприяння експорту, зберігаючи протекціоністський режим імпорту протягом тривалого періоду часу. До початку 1960-х років Японія скасувала більшу частину офіційно встановлених кількісних обмежень імпорту: номінальний коефіцієнт лібералізації імпорту (за товарами) збільшився з менш ніж 70% у 1960 році до приблизно 93% у 1964 році з подальшим збільшенням цього показника до 97% у 1976 р. На початку 1970-х років Тайвань скасував більшу частину кількісних обмежень імпорту: номінальний коефіцієнт лібералізації імпорту (за одиницями) зріс з 61,5% в 1970 році до 96,5% в 1973 році. Проте як в Японії, так і на Тайвані імпорт донедавна істотно обмежувався спеціальними законами та іншими неофіційними засобами. Корея скасувала більшу частину свого тарифного захисту і режиму кількісних обмежень протягом 1984-1988 років і досягла значної лібералізації імпорту в другій половині 1980-х років [16].

До середини 1970-х років у промисловому виробництві та експорті Кореї домінували товари кінцевого споживання, виробництво яких значною мірою залежало від імпортованих проміжних та інвестиційних товарів. Отже, захист здебільшого передбачав обмеження імпорту споживчих товарів за рахунок кінцевих споживачів, що, очевидно, не було значним негативним чинником зростання економіки. Однак у 1972-1976 рр. уряд Кореї почав наголошувати на сприянні розвитку важкої та хімічної промисловості та фактично запровадив різноманітні податково-фінансові стимули для цих галузей. У результаті до кінця 1970-х років виникло широке внутрішнє виробництво проміжних та інвестиційних товарів. Багато галузей важкої та хімічної промисловості, які

підтримував уряд, були надмірно капіталомісткими, і Корея не могла мати порівняльних переваг, щоб успішно конкурувати з іноземною продукцією. Таким чином, захист означав дещо ширше обмеження імпорту цих капіталомістких проміжних та інвестиційних товарів [21].

Різні інструменти, які сьогодні використовуються в торговому режимі Аргентини, є результатом попередніх рішень, прийнятих або на національному рівні, або через багатосторонні (двосторонні) домовленості. У період 1964-1988 рр. поєднання інструментів, що використовувалися для контролю імпорту чи оподаткування (сприяння) експорту, було складним, але, за винятком відмінностей у рівнях і ступенях прозорості, воно було подібним до сучасної ситуації. Крім того, протягом цього періоду було розпочато два експерименти з лібералізації імпорту (1967 р. та 1979 р.), які пізніше були скасовані через істотні проблеми з платіжним балансом та оголошенням дефолтів [16].

Основною відмінною рисою стратегічного програмування країн Європейського Союзу є виконання вимоги законодавства ЄС, щоб усі відповідні політики ЄС, включаючи торговельну політику, сприяли сталому розвитку. Торгова політика ЄС має на меті забезпечити економічний розвиток на засадах соціальної справедливості, поваги до прав людини, дотримання високих стандартів праці та високих екологічних стандартів. ЄС прагне забезпечити, щоб торгова політика сприяла сталому розвитку через торговельні угоди ЄС та спеціальні стимули покращення торгівлі та політики розвитку для країн, що розвиваються [22].

Що стосується просування стандартів ЄС і сталого розвитку, то завдяки конкретним положенням у торгових угодах ЄС, такі партнери, як Канада та Мексика, ратифікували конвенції Міжнародної організації праці, пропонуючи більший захист працівникам. Торговельні угод ЄС з іншими країнами поділяються на такі основні типи: угоди «першого покоління», укладені до 2006 року, які зосереджені на скасуванні тарифів; угоди «другого покоління» з Південною Кореєю, Колумбією, Перу та Еквадором, Центральною Америкою та Канадою, які поширюються на нові сфери співробітництва, включаючи права

інтелектуальної власності, послуги та сталий розвиток; Поглиблені та всеосяжні зони вільної торгівлі (ПВЗВТ), які створюють міцніші економічні зв'язки між ЄС та сусідніми країнами [23].

Сучасні торгові угоди ЄС поєднують правила торгівлі та принципи концепції сталого розвитку, що вимагає від країн-учасниць цих угод: дотримуватись міжнародних трудових та екологічних стандартів і договорів; ефективно забезпечувати дотримання національного екологічного та трудового законодавства; не порушувати законодавство про охорону навколишнього середовища чи праці, щоб заохотити торгівлю чи інвестиції; боротися з незаконною торгівлею видами фауни та флори, що знаходяться під загрозою зникнення; заохочувати торгівлю, яка підтримує боротьбу зі зміною клімату; сприяти таким практикам, як корпоративна соціальна відповідальність. ЄС також використовує свої торгові угоди для сприяння стабільним державним закупівлям та усунення перешкод для торгівлі та інвестицій в сфері відновлюваних джерел енергії [24].

Нова торговельна політика ЄС передбачає низку ініціатив, що покликані сприяти ефективності та прозорості зовнішньої торгівлі відповідно до європейських цінностей та програми розвитку Співтовариства. Зокрема більш ефективна політика, яка відповідає новим глобальним викликам і сприяє досягненню цілей розвитку, передбачає: урахування в зовнішній торгівлі нових економічних реалій, таких як глобальні ланцюжки створення вартості, цифрова економіка та важливість послуг; встановлення розширеного партнерства з державами-членами, Європейським парламентом та зацікавленими сторонами для кращого виконання торговельних та інвестиційних угод; включення положень щодо підтримки торгівлі МСП у майбутні торгові угоди.

Розширення заходів для підтримки сталого розвитку, справедливої торгівлі з дотриманням етичних норм та прав людини відбувається завдяки забезпеченню ефективного впровадження відповідних положень угод про вільну торгівлю та застосування загальної схеми преференцій, включення антикорупційних правил до майбутніх торгових угод. В умовах глобалізації для

реагування на відповідні виклики ЄС приділяє значну увагу поглибленню багатосторонніх переговорів і розробці відкритого підходу до двосторонніх і регіональних угод, включаючи зони вільної торгівлі. В контексті посилення присутності європейських товаровиробників в Азії та Тихоокеанському регіоні передбачено ініціацію переговорів про зону вільної торгівлі з Австралією та Новою Зеландією, початок нових переговорів про зону вільної торгівлі з Філіппінами та Індонезією з метою оновлення і покращення існуючих умов торгівлі з цими країнами. Також ЄС прагне поглиблювати відносини з африканськими партнерами, модернізувати існуючі угоди з Туреччиною, Мексикою та Чилі, а також покращити умови Митного союзу з Туреччиною [24].

Нова торгова стратегія ЄС зосереджена на тому, щоб якомога більше людей мали доступ до переваг торгівлі. Споживачі вже мають доступ до широкого асортименту продуктів за нижчими цінами завдяки політиці відкритої торгівлі ЄС. Нові торгові угоди, заплановані в стратегії, розширяють цей доступ, одночасно захищаючи безпеку споживачів. Нова торговельна стратегія спрямована на сприяння створенню робочих місць у Європі шляхом підвищення ефективності торгових угод у створенні економічних можливостей. Враховуючи, що 90% майбутнього глобального зростання відбуватиметься за межами Європи, стратегія передбачає заходи щодо підтримки робочих місць у Європі, оскільки понад 30 мільйонів робочих місць – майже кожне сьоме – вже залежать від експорту за межі ЄС [24]. Завершення переговорів, наприклад, зі США та Японією та початок нових переговорів в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні та Латинській Америці допоможе створити більше робочих місць, що сприятиме економічному зростанню.

Нова торговельна стратегія ЄС спрямована на полегшення для малих та середніх підприємств використання можливостей, які надають торговельні угоди, пропонуючи спеціальні положення щодо участі МСП у торгівлі, що загалом має сприяти позитивній економічній динаміці в умовах глобалізації. З огляду на посилення впливу на економічний розвиток таких чинників, як

технологічні інновації, послаблення кордонів, логістичних ланцюгів та промисловості 4.0, традиційні підходи стратегічного планування зовнішньої торгівлі були замінені сучасними підходами.

Отже, сучасний період глобалізації характеризується підвищенням впливу наднаціональних організацій на процеси, що відбуваються у світовій торгівлі, про що свідчить істотне зростання кількості дво- чи багатосторонніх угод, підписаних державами за останні 10 років. Стратегії зовнішньої торгівлі багатьох країн орієнтовані на лібералізацію торгівлі та розширення учасників угод про вільну торгівлю, що позитивно впливає на зниження або усунення бар'єрів в торгівлі. Угоди про вільну торгівлю, підписані між державами, були одним із найважливіших чинників швидкого зростання обсягів світової торгівлі. Національні стратегії, що ґрунтуються на принципах відкритої торгівлі, забезпечують позитивний вплив на структуру і динаміку зовнішньої торгівлі, сприяють розвитку та індустріалізації.

1.3. Теоретико-методичні засади стратегічного планування розвитку зовнішньої торгівлі в контексті економічної безпеки

Зовнішня торгівля є важливим чинником економічного розвитку країни, а відповідність нормативним значенням основних показників, що характеризують динаміку та структуру зовнішньої торгівлі, залежить стан зовнішньоторговельної безпеки держави. Стимулювання та підтримка збалансованого розвитку зовнішньої торгівлі стало ключовим завданням забезпечення міжнародної конкурентоспроможності країн в умовах глобальних викликів, тому актуальним є стратегічне планування і програмування процесів, які відбуваються в зовнішній торгівлі.

Національна стратегія зовнішньої торгівлі передбачає заходи та інструменти з підтримки експортерів в процесі їх виходу на зовнішні ринки, розвитку можливостей щодо поглиблення міжнародної співпраці, пошуку зарубіжних партнерів та формування спільних комерційних інтересів для обміну товарами в з різними країнами, покращення економічного зростання на

основі експорту продукції з високим рівнем доданої вартості та місцевих унікальних продуктів, які користуються попитом на зарубіжних ринках.

Проблеми ефективного, оптимального планування в сучасному світі поглиблюються зростаючою мінливістю і, насамперед, непередбачуваністю подій і процесів, що відбуваються в глобальному середовищі і впливають на країну. Домінуючими рисами цього середовища стали невизначеність, хаос, висока інтенсивність змін і абсолютно нова якість. Розробка стратегії національної безпеки, безсумнівно, найважливішої державної стратегії, є складним, складним і надзвичайно трудомістким завданням. У зв'язку з цим розробка стратегії зовнішньої торгівлі повинна відбуватися з урахуванням критеріїв економічної безпеки, що дозволить більш обґрунтовано провести оцінку поточного стану торговельних відносин та виділити найбільш небезпечні загрози, що виникають у внутрішньому та зовнішньому середовищі.

Загалом, стратегічний аналіз має фундаментальне значення для всього процесу формування політики зовнішньої торгівлі та розробки державної стратегії зовнішньоторговельної безпеки. Давідчик А. розглядає стратегічний аналіз з точки зору функціонального значення та інструментального наповнення. У функціональному сенсі стратегічний аналіз - це «набір заходів, за допомогою яких проводиться діагностика стану об'єкта та його оточення, що дозволяє побудувати стратегію та її реалізацію» [25]. В інструментальному сенсі стратегічний аналіз - це «набір відповідних методів, які дозволяють досліджувати, оцінювати та прогнозувати майбутні стани елементів об'єкта та оточуючого середовища з точки зору можливості виживання та розвитку» [Там же]. Отже, у функціональному сенсі стратегічний аналіз дає змогу досліджувати зовнішню торгівлю держави з точки зору можливості виникнення сприятливих процесів і подій, а також - несприятливих, які призводять до виникнення загроз. Саме вищезазначені категорії з різними показниками ймовірності та сили впливу, зібрані під час аналізу, дозволяють підготувати частину інформаційної бази для розробки стратегії.

Основою загальної логічної схеми формування стратегії розвитку зовнішньої торгівлі є діагностика вихідної ситуації, тобто збір та аналіз даних про поточний стан (рис. 1.1). Результати діагностики дозволяють розробляти прогностичні сценарії на короткострокову, середньострокову та довгострокову перспективу і визначати стратегічні цілі, досягнення яких відповідатиме сформульованій візії майбутнього стану зовнішньоторговельної безпеки. Стратегія визначає, як перейти від теперішнього стану зовнішньої торгівлі до бажаного майбутнього та способи досягнення стратегічних цілей.

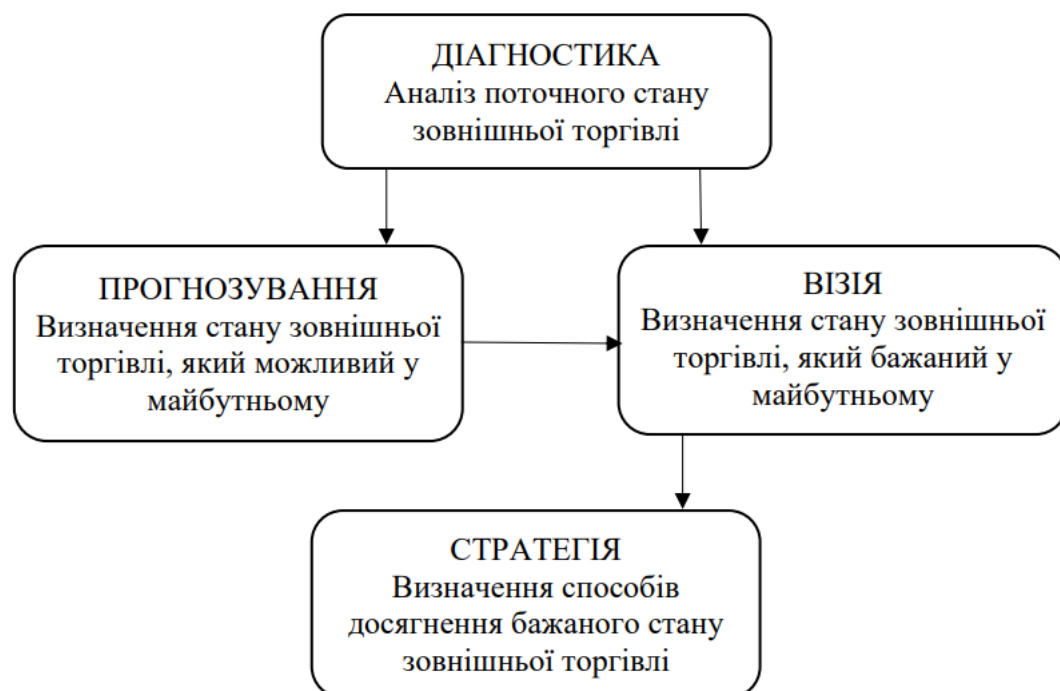

Рис. 1.1. Загальна логічна схема процесу створення стратегії

Джерело: побудовано за [26]

Створення стратегії вимагає збору відповідної інформації, розробку довгострокової аналітичної перспективи та врахування всіх відповідних зовнішніх і внутрішніх факторів у певній сфері. Визначення стратегічних умов є першим етапом побудови стратегії. Використовуючи термінологію наук про управління, «функції стратегічної діагностики ідентичні функціям інформаційної системи в організації та полягають у: генеруванні, зборі, зберіганні, передачі, обробці, спільному використанні, інтерпретації та використанні інформації в процесі побудови стратегії» [27, с. 21]. Якість

припущень та прогнозів, сформульованих у стратегії та визначених у ній цілей залежить від відповідного вибору методів і точності висновків, отриманих у результаті стратегічної діагностики. Етап діагностики має полягати у виявленні характеристик даної території, а також активних (потенційних) зовнішніх факторів, які мають (можуть мати) вплив на ці властивості. Ця ідентифікація має бути здійснена своєчасно, щоб отримані дані були не лише фактичними, але й попередніми. У свою чергу, аналітичні процеси повинні полягати в обробці ідентифікованих даних таким чином, щоб одночасно відрізнити нерелевантні дані та зробити цінні висновки з тих, що залишилися [28].

Комплексна стратегічна діагностика зовнішньої торгівлі з урахуванням критеріїв економічної безпеки повинна включати: (1) оцінку існуючої стратегії (якщо вона була розроблена і реалізується); (2) перспективний аналіз зовнішніх умов торгівлі країни з партнерами, (3) вибір ключових сфер діагностики, (4) оцінка зовнішньої торгівлі та визначення стану зовнішньоторговельної безпеки держави, (5) підсумок, стратегічний баланс.

Переведення стратегічної діагностики в практичну побудову стратегії розвитку зовнішньої торгівлі ускладнюється відсутністю загальноприйнятої методики. Методи, які використовують підприємства для підготовки методології розробки їхніх стратегій розвитку, за умови відповідного коригування, можуть повністю або частково застосовуватися для розробки стратегії розвитку на державному рівні. Незважаючи на постійний розвиток аналітичних і прогнозних методик і зростання кількості різноманітних стратегій на різних рівнях управління, галузях і підрозділах, досі не розроблено універсального методу, використання якого гарантувало б досягнення належного рівня та якості стратегічних документів.

Найпоширенішим методом, що застосовується для узагальнення результатів стратегічної діагностики, є SWOT-аналіз. Він використовується в багатьох варіантах, з різними рівнями дотримання методологічних вимог та має різноманітне інформаційне підґрунтя [29]. Для отримання коректних результатів стратегічної діагностики важливим є використання достовірної

інформації, дотримання процедури проведення SWOT-аналізу та критеріїв остаточного відбору факторів, які розглядаються як: сильні сторони, слабкі сторони, можливості та загрози.

Таблиця 1.3

Стратегічні варіанти розвитку зовнішньої торгівлі країни залежно від системи стратегічних умов

S – сильні сторони W – слабкі сторони O – можливості T – загрози	Ситуація в зовнішній торгівлі визначається її сильними сторонами (S>W)	Ситуація в зовнішній торгівлі визначається її слабкими сторонами (S<W)
Ситуація в зовнішній торгівлі формується під впливом можливостей у зовнішньому середовищі (O>T)	Стратегія наступу та розширення. <i>Посилення конкурентних переваг, вихід на нові зовнішні ринки</i>	Стратегія формування нових позицій та підвищення конкурентоспроможності. <i>Усунення недоліків, протидія загрозам.</i>
Ситуація в зовнішній торгівлі формується під впливом загроз, що виникають у зовнішньому середовищі (O<T)	Конкурентна боротьба та стратегія диверсифікації. <i>Збереження поточного становища та запобігання його погіршенню.</i>	Стратегія захисту та усунення загроз. <i>Відмова від діючої стратегії, переорієнтація та формування нових конкурентних переваг.</i>

Джерело: модифіковано автором на основі [26]

Як видно з таблиці 1.3, початковим етапом проведення стратегічної діагностики зовнішньої торгівлі країни є визначення сильних і слабких сторін на основі аналізу динаміки і структури експорту та імпорту з урахуванням критеріїв економічної безпеки. У нашому дослідженні доцільно застосувати індикатори зовнішньоекономічної безпеки (табл. 1.2), розрахунок фактичних значень яких і порівняння з граничними значеннями дозволить виявити сильні та слабкі сторони зовнішньої торгівлі. Для визначення критеріїв, за якими фактичне значення індикатора може свідчити про сильні чи слабкі сторони зовнішньої торгівлі, звернемо увагу на встановлені граничні значення індикаторів та поділ індикаторів на «стимулятори» та «дестимулятори».

У науковій літературі з економічної безпеки індикатори розглядаються як «стимулятори», якщо «наявний прямий зв'язок між показником та інтегральною оцінкою» [30], тобто, «зростання показника сприяє підвищенню загального

рівня безпеки» [12]. Індикатори розглядаються як «дестимулятори» у випадку, якщо «між показником та інтегральною оцінкою наявний зворотній зв'язок» [30], тобто, «зростання показника призводить до зниження загального рівня безпеки» [12]. Використовуючи такий поділ індикаторів та їхні граничні значення, встановимо відповідні критерії віднесення значень індикаторів до таких, що характеризують сильні сторони зовнішньої торгівлі, або до таких, що свідчать про прояв слабкостей в зовнішній торгівлі (табл. 1.4).

Таблиця 1.4

Критерії визначення сильних і слабких сторін зовнішньої торгівлі з
урахуванням критеріїв економічної безпеки

Індикатор, одиниця виміру	Порядок розрахунку	Критерії оцінки показника	
		Сильні сторони	Слабкі сторони
Питома вага провідної країни-партнера в загальному обсязі зовнішньої торгівлі, %	Відношення ЗТО з провідною країною партнером до загального ЗТО країни	менше 30%	більше 30%
Частка високотехнологічної продукції в експорті товарів, %	Відношення експорту високотехнологічних товарів до загальних обсягів експорту товарів	більше 15%	менше 15%
Частка високотехнологічної продукції в імпорті товарів, %	Відношення імпорту високотехнологічних товарів до загальних обсягів імпорту товарів	менше 15%	більше 15%
Коефіцієнт покриття імпорту експортом	Відношення обсягів експорту до обсягів імпорту	більше 1	менше 1
Коефіцієнт експортної залежності, %	Відношення обсягів експорту до ВВП	менше 30%	більше 30%
Коефіцієнт імпоротної залежності, %	Відношення обсягів імпорту до ВВП	менше 30%	більше 30%
Коефіцієнт технологічної залежності	Співвідношення імпорту та експорту високотехнологічних товарів	менше 1	більше 1

Джерело: складено автором на основі [8; 12]

Серед індикаторів зовнішньоторговельної безпеки стимуляторами є частка високотехнологічної продукції в експорті товарів та коефіцієнт покриття імпорту експортом. У випадку, коли фактичні значення цих показників перевищують встановлені граничні значення, вони відповідають критеріям

економічної безпеки і свідчать про наявність сильних сторін в зовнішній торгівлі. Зокрема, високе значення частки високотехнологічної продукції в експорті дозволяє виділити такі сильні сторони участі країни у міжнародному поділі праці, як міцні конкурентні позиції на міжнародних ринках, висока ефективність експорту, значні валютні надходження від експорту. Якщо ж ці показники менші за граничні значення, то це свідчить про їхню невідповідність критеріям безпеки та наявність слабких сторін в зовнішній торгівлі. Наприклад, якщо коефіцієнт покриття експортом імпорту є істотно меншим за граничне значення, це вказує на такі слабкі сторони, як розбалансованість зовнішньої торгівлі, низьку ефективність зовнішньої торгівлі, недостатність валютних надходжень від експорту для покриття витрат на стратегічний імпорт, погіршення платіжного балансу.

Усі інші індикаторі зовнішньоторговельної безпеки є показниками-дестимуляторами. Відповідно, у випадку, коли ці показники не перевищують граничне значення, то вони відповідають критеріям економічної безпеки і свідчать про наявність сильних сторін зовнішньої торгівлі. Так, якщо частка провідної країни-партнера в загальному обсязі зовнішньої торгівлі не перевищує 30%, то можна зробити висновки про такі сильні сторони, як диверсифікованість зовнішньої торгівлі, відсутність залежності від одного великого експортного ринку, незалежність від імпорту від одного постачальника. Перевищення цими індикаторами встановлених граничних значень свідчить про їхню невідповідність критеріям безпеки та слабкі сторони зовнішньої торгівлі. Наприклад, значення коефіцієнта технологічної залежності більше за 1 дозволяє зробити висновки про такі слабкості, як залежність національної економіки від імпорту високотехнологічної продукції, низьку міжнародну конкурентоспроможність вітчизняних високотехнологічних товарів, неефективне залучення до глобальних ланцюгів створення вартості.

Таким чином, на основі аналізу відповідності індикаторів критеріям безпеки ми сформуємо перелік сильних та слабких сторін. Результати аналізу зовнішнього середовища з урахуванням наявних геополітичних загроз та

можливостей розширення міжнародного співробітництва і покращення умов торгівлі слугуватимуть основою для формування переліку загроз і можливостей для розвитку зовнішньої торгівлі. При цьому звернемо увагу на такий важливий етап SWOT-аналізу, як кількісна оцінка сильних і слабких сторін, можливостей та загроз, щоб визначити які параметри зовнішньої торгівлі є переважаючими. З цією метою доцільно в матриці SWOT-аналізу оцінювати усі фактори в балах (V), визначати їх вагові коефіцієнти (R) та розраховувати загальну оцінку для кожного фактора як добуток оцінки в балах та вагового коефіцієнта. Для проведення бальної оцінки застосуємо п'ятибальну шкалу, в якій 1 бал виставляється у випадку незначного прояву фактора, 2 бали – помірного прояву фактора, 3 бали - помітного впливу фактора, 4 бали – значного впливу фактора, 5 балів – сильного впливу фактора. Сума загальних оцінок усіх факторів в кожному розділі матриці дозволить визначити підсумкову оцінку за сильними сторонами, слабкими сторонами, можливостями та загрозами (табл. 1.5).

Таблиця 1.5

Методика оцінювання складових матриці SWOT-аналізу

Сильні сторони	V_i	R_i	$W_i = V_i * R_i$	Слабкі сторони	V_m	R_m	$W_m = V_m * R_m$
Фактор 1.1 Фактор 1.2 Фактор 1.i				Фактор 2.1 Фактор 2.2 Фактор 2.m			
Підсумкова оцінка	$\sum V_i$	1	$\sum W_i$		$\sum V_m$	1	$\sum W_m$
Можливості	V_n	R_n	$W_n = V_n * R_n$	Загрози	V_p	R_p	$W_p = V_p * R_p$
Фактор 3.1 Фактор 3.2 Фактор 3.n				Фактор 4.1 Фактор 4.2 Фактор 4.p			
Підсумкова оцінка	$\sum V_n$	1	$\sum W_n$		$\sum V_p$	1	$\sum W_p$

Джерело: [12, с. 129]

Після визначення стратегічної позиції зовнішньої торгівлі наступним етапом є визначення її впливу на економічне зростання країни, а також окреслення прогностного стану і моделювання бажаного стану індикаторів зовнішньоторговельної безпеки. З цією метою застосуємо методику статистично-кореляційного аналізу, який ґрунтуватиметься на припущенні про наявність взаємозв'язку між показниками економічного зростання та індикаторами зовнішньоторговельної безпеки. Функціональна залежність висунутої нами гіпотези описується таким рівнянням:

$$Y = f(X_1; X_2; X_3; X_4; X_5; X_6; X_7), \quad (1.1)$$

де Y – економічне зростання, що описується показниками ВВП, індексу ВВП, ВВП у розрахунку на одну особу; X_1 - частка провідної країни-партнера в загальному обсязі зовнішньої торгівлі; X_2 - частка високотехнологічної продукції в експорті товарів; X_3 - частка високотехнологічної продукції в імпорті товарів; X_4 - коефіцієнт покриття імпорту експортом; X_5 - коефіцієнт експортної залежності; X_6 - коефіцієнт імпоротної залежності; X_7 - коефіцієнт технологічної залежності.

На основі функціонального рівняння (1.1) можемо сформулювати рівняння лінійної регресії, в якому α є постійним членом, β_i - коефіцієнтами, що підлягають оцінці, а ε_t – похибка:

$$Y_t = \alpha + \beta_1 \cdot X1_t + \beta_2 \cdot X2_t + \beta_3 \cdot X3_t + \beta_4 \cdot X4_t + \beta_5 \cdot X5_t + \beta_6 \cdot X6_t + \beta_7 \cdot X7_t + \varepsilon_t. \quad (1.2)$$

З метою прогнозування бажаного стану зовнішньої торгівлі з урахуванням критеріїв економічної безпеки застосуємо методику екстраполяції тренду на основі динамічного ряду для кожного індикатора зовнішньоторговельної безпеки. Вибір найбільш ймовірного сценарію зміни кожного індикатора дозволить розробити прогноз зміни зовнішньоторговельної безпеки на основі ретроспективного аналізу. Відкориговані прогностні значення індикаторів з урахуванням змін, які відбуватимуться в період повоєнної відбудови економіки, становитимуть основу для окреслення результатів реалізації стратегії зовнішньоторговельної безпеки держави.

Висновки до розділу

1. Міжнародна торгівля є важливим чинником економічного зростання країни, а позитивний чи негативний вплив експорту та імпорту на економіку істотною мірою залежить від забезпеченості ресурсами, якості робочої сили, розвитку інфраструктури та міжнародної конкурентоспроможності провідних галузей промисловості. З іншого боку, участь країни у міжнародній торгівлі, яка є складовою зовнішньоекономічної безпеки, впливає на стан економічної безпеки держави. При цьому у нашому дослідженні під терміном «зовнішньоторговельна безпека держави» будемо розуміти такий стан сфери зовнішньої торгівлі країни, який забезпечує досягнення національних інтересів на основі ефективної участі країни у міжнародному поділі праці та включення вітчизняних виробників у глобальні ланцюги створення вартості.

2. Вивчення міжнародного досвіду стратегічного управління зовнішньою торгівлею показало, що відбувся перехід провідних країн світу від реалізації стратегій імпортозаміщення, що передбачало активний захист національних товаровиробників, до відкритої торгівлі, яка завдяки зниженню та усуненню торговельних бар'єрів між країнами позитивно впливає на структуру і динаміку зовнішньої торгівлі, сприяє розвитку та індустріалізації країн-учасниць міжнародних договорів. Стратегії торгівлі провідних країн включають низку базових пріоритетів, які поєднують засади лібералізації та відкриття національних ринків із збереженням частини торговельних бар'єрів та забезпеченням контролю над експортом стратегічних товарів і промисловим імпортом з метою зниження загроз економічній безпеці. Значна увага в стратегіях зовнішньої торгівлі також приділяється підтримці малих і середніх підприємств, яким складно самотійно просувати вироблену продукцію на зовнішні ринки. При цьому, основною відмінністю нової торговельної стратегії ЄС стала орієнтація всіх учасників зовнішньої торгівлі на укладання угод із зарубіжними партнерами з дотриманням принципів сталого розвитку.

3. Ступінь досягнення національних інтересів в частині зовнішньої торгівлі значною мірою залежить від стратегії зовнішньоторговельної безпеки,

яка є інституційним інструментом протидії внутрішнім та зовнішнім загрозам. У зв'язку із цим необхідно розробляти і впроваджувати національну стратегію зовнішньоторговельної безпеки, яка за рахунок поєднання інструментів стратегічного планування та безпекових заходів сприятиме підвищенню стійкості національної економіки до впливу внутрішніх і зовнішніх загроз. Відповідно, у нашому дослідженні доцільно використати такі методи: індикаторний метод – для оцінки зовнішньоторговельної безпеки; SWOT-аналіз – для визначення стратегічної позиції зовнішньої торгівлі; регресійний аналіз – для оцінки впливу зовнішньоторговельної безпеки на економічне зростання країни та прогнозування на цій основі бажаних, з точки зору позитивного впливу на економіку, показників зовнішньої торгівлі; екстраполяція тренду на основі динаміки індикаторів зовнішньоторговельної безпеки з урахуванням вимог повоєнного відновлення економіки.

РОЗДІЛ 2. ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГОВЕЛЬНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ: ДОВОЄННИЙ СТАН І ТРАНСФОРМАЦІЯ В УМОВАХ ВІЙНИ

2.1. Основні тенденції розвитку зовнішньої торгівлі: ризики та загрози в умовах війни

Повномасштабне вторгнення російських військ в Україну у лютому 2022 р. призвело до втрати значної частини економічного, виробничого та людського потенціалу нашої країни та порушення логістичних маршрутів доставки товарів, що, своєю чергою, негативно вплинуло на зовнішню торгівлю. У зв'язку з цим істотно зросли загрози втрати позицій України на міжнародних ринках як одного з провідних постачальників сільськогосподарської та металургійної продукції. За підсумками 2022 р. внаслідок втрат від активних бойових дій в Україні відбулося зниження вартісного обсягу зовнішньої торгівлі товарами на 29,6% порівняно з 2021 р. Зауважимо, що скорочення вартісних обсягів експорту було більш істотним (на 35,2%), ніж зменшення імпорту (на 24,1%). При скороченні обсягів товарообороту у вартісному вимірі на 29,6% відбулося зменшення фізичних обсягів загального товарного обороту на 42,4%, що пояснюється значним зростанням світових цін на товари, які становлять основу зовнішньої торгівлі України.

На початку 2022 р. спостерігалася зростаюча динаміка обсягів зовнішньої торгівлі товарами в Україні (рис. 2.1). Експорт товарів у січні 2022 р. становив 6008,1 млн дол. США та у 1,5 раза перевищував обсяги експорту, зафіксовані у січні 2021 р. (3927,5 млн дол. США), а імпорт за цей же період збільшився з 4197,8 млн дол. США до 6195,6 млн дол. США. У лютому 2022 р. відбулося зниження обсягів експорту товарів на 12% порівняно з січнем цього року (до 5290,2 млн дол. США) при практично незмінних обсягах імпорту (6191,4 млн дол. США).

Внаслідок початку активних бойових дій в Україні, вже у березні спостерігалось різке скорочення обсягів зовнішньої торгівлі, як у порівнянні з лютим 2022 р., так і порівняно з березнем 2021 р. Обсяги експорту товарів з

України у березні 2022 р. зменшилися на 49,9% відносно лютого 2022 р., а порівняно з березнем 2021 р. - на 49,6%. Імпорт товарів у березні 2022 р. скоротився на 71,5% порівняно з лютим цього року, а відносно березня 2021 р. відбулося його зменшення на 70,4%. У квітні 2022 р. обсяги експорту продовжували незначно знижуватися, а імпорту збільшився на 47,8% порівняно з березнем цього року. Починаючи з травня 2022 р. обсяги зовнішньої торгівлі почали збільшуватися відносно їх мінімального значення у березні, причому середньомісячні темпи зростання експорту становили 103%, а імпорту – 116%. Проте, за підсумками 2022 р. обсяги експорту та імпорту не відновилися повною мірою і не досягли рівня 2021 р. чи навіть січня 2022 р.

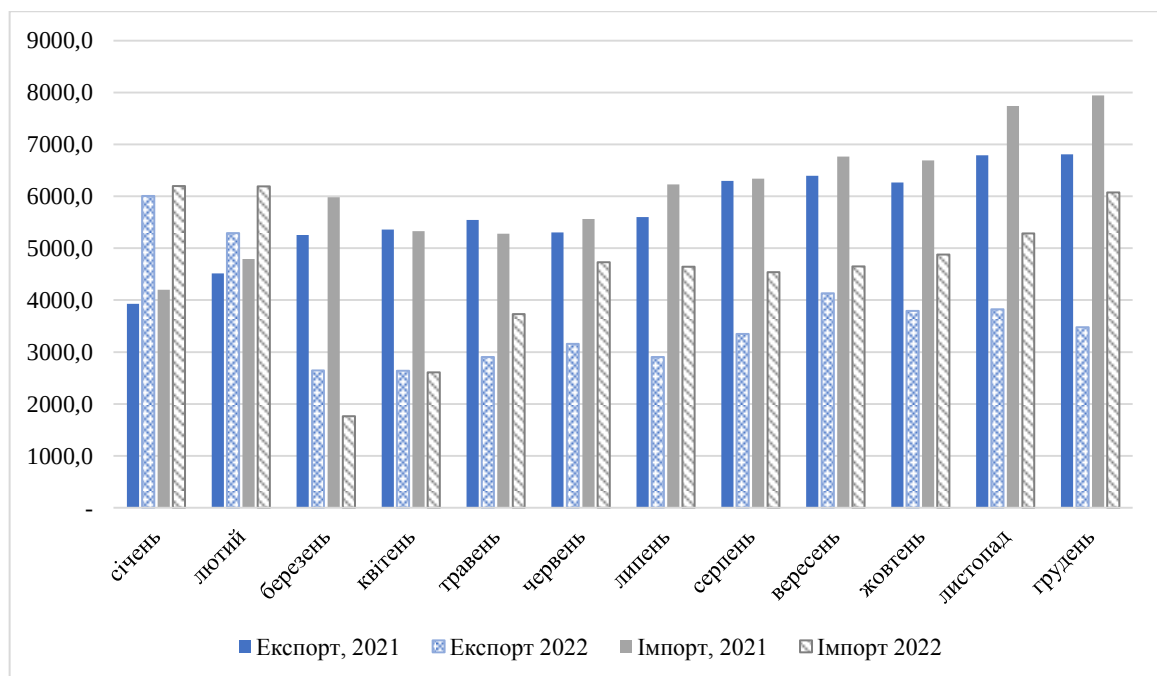

Рис. 2.1. Щомісячні обсяги експорту та імпорту товарів в Україні у 2021-2022 рр., млн дол. США

Джерело: побудовано автором за даними [31]

У 2023 р. обсяги імпорту почали поступово відновлюватися і за період з січня по липень цього року відбулося збільшення імпорту на 19,4% порівняно з аналогічним періодом 2022 р. (або з 29838,3 млн дол. США до 35673,4 млн дол. США). Ситуація з експортом протилежна – обсяг експорту в січні-липні 2023 р. становив 85,3% від обсягу за аналогічний період 2022 р.

Після початку повномасштабної війни основною причиною зниження обсягів експорту стало зменшення експортних поставок за основними товарними групами. У березні 2022 р. порівняно з лютим відбулося істотне скорочення експорту продуктів рослинного походження – на 66,5% або на 986,6 млн дол. США. В цій групі товарів найбільшу частку становили зернові культури і основне скорочення експорту спостерігалось саме за цим товаром – на 70,5% або на 937,6 млн дол. США. Також за цей період скоротився експорт недорогоцінних металів та виробів з них – на 61% або на 685,7 млн дол. США, жирів та олій тваринного та рослинного походження – на 66% або на 378,5 млн дол. США. Експорт продукції машинобудування за перший місяць війни скоротився неістотно (на 11% або на 44,4 млн дол. США), але наприкінці 2022 р. спостерігалось зниження на 35,4% відносно лютого або на 141,7 млн дол. США.

Водночас, зауважимо, що експорт сільськогосподарської та продовольчої продукції станом на грудень 2022 р. істотно збільшився. Зокрема, експорт зернових культур збільшився у 2,6 раза порівняно з березнем, а обсяг експорту цієї продукції у грудні становили 77,6% від обсягу лютого 2022 р. Також спостерігалася тенденція до зростання експорту жирів та олій тваринного та рослинного походження. У грудні 2022 р. експорт цієї групи товарів збільшився у 2,5 раза порівняно з березнем і становив 87,9% від обсягів, зафіксованих у лютому цього ж року. Натомість, обсяги експорту металургійної продукції продовжували знижуватися і у грудні 2022 р. були на 37,8% меншими за обсяги у березні та майже у 5 разів – менші, ніж у лютому.

Імпорт товарів в Україну в перші місяці війни зменшувався в основному внаслідок скорочення постачання машин та обладнання, транспортних засобів, хімічної продукції. У березні 2022 р. порівняно з лютим імпорт за цією товарною групою зменшився на 80,8% (або 855 млн дол. США). Проте, обсяги імпорту машин та обладнання швидко відновилися і у грудні 2022 р. на 27,6% (або на 292,5 млн дол. США) перевищили обсяги імпорту в лютому цього ж року, що обумовлено зростанням потреби у цій продукції в умовах скорочення

власного виробництва та необхідності забезпечення збройних сил. Імпорт продукції хімічної промисловості зменшився у березні 2022 р. на 70,1% (або на 628,6 млн дол. США) порівняно з лютим, а у грудні 2022 р., попри поступове зростання обсягів, імпорт становив 59,8% від обсягу, який був зафіксований у лютому. При цьому, відзначимо зростання імпорту транспортних засобів з 580,2 млн дол. США у лютому до 609,8 млн дол. США у грудні 2022 р., попри істотне зниження у березні (до 48,1 млн дол. США).

У кризові періоди, як правило, відбувається покращення позицій експортерів агропродовольчої продукції. Під час війни ця тенденція проявилася через зростання експорту зернових культур, насіння і плодів олійних рослин, жирів та олії тваринного або рослинного походження, готових харчових продуктів (рис. 2.2).

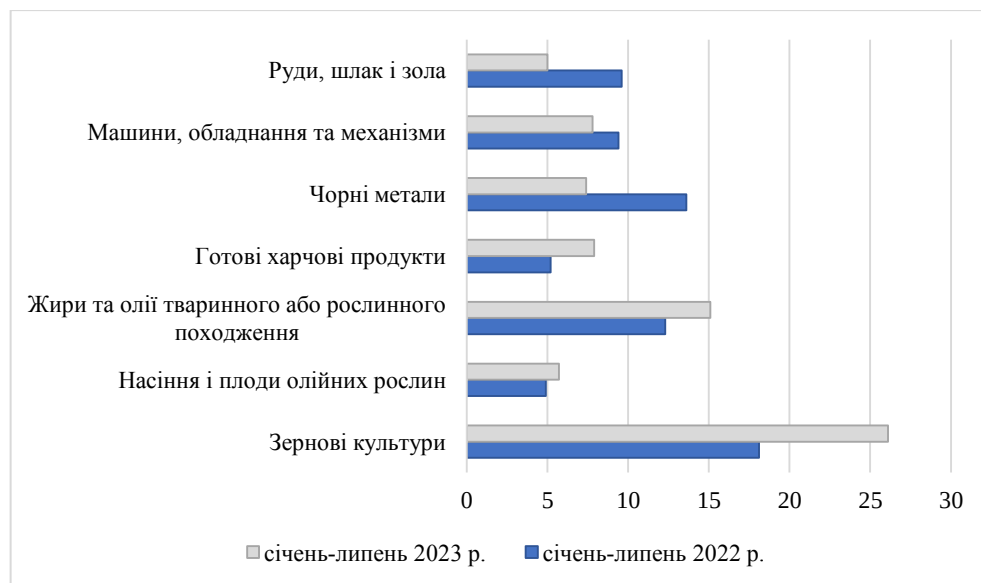

Рис. 2.2. Динаміка експорту товарів України у січні-липні 2022-2023 рр.

Джерело: побудовано автором за даними [32; 33]

Як видно з рисунку 2.2, у січні-липні 2023 р. частка зернових культур в експорті була найбільшою, порівняно з іншими товарними групами, і становила 26,1%, що було на 8 відсоткових пункти (в. п.) більше, ніж за аналогічний період 2022 р. Після скорочення обсягів експорту зернових культур за перше півріччя 2022 р. на 10,2% порівняно з першим півріччям 2021 р. (або до 4631,6 млн дол. США), у січні-липні 2023 р. обсяги експорту цієї продукції

збільшилися до 5696,2 млн дол. США і на 23,8% перевищили обсяги за аналогічний період 2022 р. Частка жирів та олій тваринного або рослинного походження збільшилася з 12,3% у січні-липні 2022 р. до 15,1% у січні-липні 2023 р. (або на 2,8 в. п.). За цей же період також відбулося зростання обсягів експорту готових харчових продуктів з 1332,6 млн дол. США до 1720,6 млн дол. США, в результаті чого частка цієї продукції в експорті зросла з 5,2% до 7,9% (або на 2,7 в. п.). Водночас, в експорті України відбулося зменшення частки чорних металів (з 13,6% до 7,4%), руди, шлаків та золи (з 9,6% до 5%), машин, обладнання та механізмів (з 9,4% до 7,8%) за період з січня по липень 2023 р. порівняно з аналогічним періодом 2022 р.

Структура імпорту товарів до України зазнала менших змін, порівняно зі структурними змінами експорту. Найбільш динамічним був імпорт мінерального палива, нафти та продуктів її перегонки. Так, за період з січня по липень 2022 р. порівняно з аналогічним періодом 2021 р. імпорт цієї групи товарів збільшився на 19,4% і у вартісному вимірі становив 7486,1 млн дол. США, що було обумовлено зростаючою потребою у пальному в умовах війни після зруйнування військами агресора українських нафтопереробних підприємств і нафтобаз. В результаті такого зростання частка палив мінеральних, нафти та продуктів її переробки в експорті товарів збільшилася до 25,1% (рис. 2.3). Проте, вже за період січень-липень 2023 р. частка цієї продукції в імпорті зменшилася до 18%, що лише на 2 в. п. перевищувало показник 2021 р. Від'ємною також була динаміка частки продукції хімічної промисловості, оскільки відбулося її зменшення з 12,7% до 12,3%.

Найбільше зростання частки в імпорті відбулося за такою товарною групою, як машини, обладнання та механізми. У січні-липні 2023 р. частка цієї продукції в імпорті становила 17,3%, що на 2 в. п. перевищувало показник аналогічного періоду 2022 р. Частка засобів наземного транспорту, літальних апаратів, плавучих засобів в імпорті зросла з 10,5% до 11,3% за аналогічний період. Збільшення часток полімерних матеріалів, пластмас, а також приладів

та апаратів оптичних і фотографічних було не значним (на 0,1 в. п.) до 5,8% та 2% відповідно.

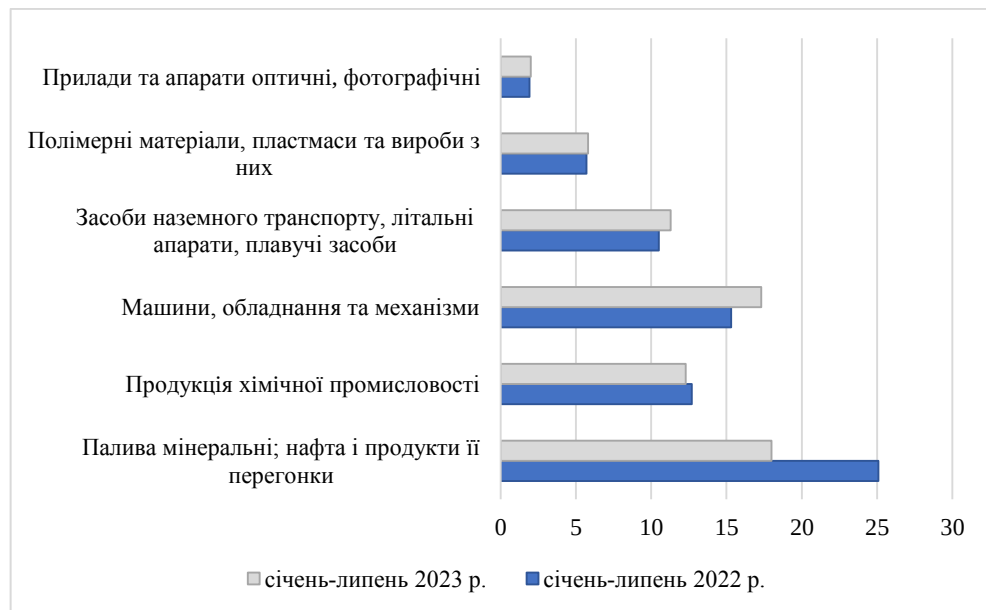

Рис. 2.3. Динаміка імпорту товарів до України у січні-липні 2022-2023 рр.
Джерело: побудовано автором за даними [32; 33]

Істотним негативним наслідком війни для зовнішньої торгівлі України є обмеження географічної диверсифікації, що відбулося через блокування північного шляху доставки товарів Білоруссю, а східного та південного (морського) напрямку – Росією. Це позбавило можливості доставки українського експорту та отримання імпорту товарів у торгівлі з такими партнерами, як Китай, країни Африки та Близького Сходу. Відповідно, єдиним відносно безпечним напрямком товаропотоків став західний, що й обумовило істотне зростання частки країн ЄС у загальних обсягах торгівлі товарами України у I півріччі 2022 р. (до 52,2%) порівняно з аналогічним періодом 2021 р. (40,8%). Така динаміка обумовлена збільшенням ЗТО на 0,7% (табл. 2.1), що відбулося за рахунок зростання експорту (на 12,9%) при зменшенні імпорту (на 10,4%).

Водночас звернемо увагу на істотну асиметрію в зовнішній торгівлі України з країнами ЄС. Так, лише 5% загального обсягу експорту України спрямовувалася до ЄС, тоді як в імпорті товарів до України частка ЄС становила 46%. Основу українського експорту до країн ЄС становила

сільськогосподарська продукція (21% експорту), а її експорт у I півріччі 2022 р. порівняно з аналогічним періодом 2021 р. зріс на 72%. Натомість в імпорті товарів з країн ЄС до України переважала продукція промисловості (25%), а за I півріччя 2022 р. відбулося збільшення імпорту мінеральних палив, нафти та продуктів її переробки більше ніж у 2 рази, що обумовило зростання частки цієї товарної групи в імпорті з ЄС до 21%.

За цей же період у зовнішній торгівлі України відбулося зменшення частки країн Євразійського економічного союзу з 11,7% до 8,3%, що практично не вплинуло на українську економіку, оскільки зовнішньоторговельний оборот (ЗТО) з цими країнами був у 6 разів меншим, порівняно з країнами ЄС (табл. 2.1). Причиною такої негативної динаміки стало істотне зниження ЗТО України з Росією (на 48,6%) та з Білорусією (на 40,8%) [34].

Таблиця 2.1

Динаміка географічної структури зовнішньої торгівлі України
у I півріччі 2022 р. порівняно з I півріччям 2021 р.

Торговий партнер	Обсяги торгівлі у I півріччі 2022 р., млрд дол. США			Зміна обсягів (2022/2021), %		
	ЗТО	Експорт	Імпорт	ЗТО	Експорт	Імпорт
ЄС	25,1	13,4	11,7	0,7	12,9	-10,4
Китай	5,1	1,6	3,5	-42,6	-63,4	-23,1
ЄАЕС	4,0	0,8	3,2	-44,2	-66,4	-32,4
Туреччина	2,5	1,3	1,2	-19,1	-28,1	-7,2
США	1,6	0,4	1,2	-34,0	-34,8	-33,7
Індія	1,0	0,5	0,5	-33,0	-56,4	30,4
Єгипет	0,6	0,5	0,1	-24,0	-25,4	-4,7

Джерело: складено автором за даними [35]

Блокування російськими військами морських портів України та руйнування логістичних ланцюгів постачання товарів негативно вплинуло й на обсяги торгівлі з іншими країнами. Зокрема, обсяг ЗТО України з Китаєм, який був найбільшим торговельним партнером нашої країни у 2019-2021 рр., зменшився у I півріччі 2022 р. на 42,6% порівняно з аналогічним періодом 2021 р. За цей період на 33% зменшилися обсяги товарообороту України з Індією і на 19,1% - з Туреччиною. Загалом, за перші 6 місяців воєнного стану обсяги

торгівлі з країнами Азії зменшилися на 36%, з країнами Африки – на 32%, з країнами Америки – на 40%.

За підсумками 2022 р. негативне сальдо зовнішньої торгівлі України товарами досягло 11160,1 млн дол. США, що було у 2,3 рази більше порівняно з 2021 р. (-4770,8 млн дол. США). У 2021 р. темпи зростання експорту України становили 138,4% відносно 2020 р. і перевищували темпи зростання імпорту, які були на рівні 134,1%. Натомість, у 2022 р. обсяги експорту товарів знижувалися швидшими темпами (64,8%) порівняно з імпортом (75,9%), що й обумовило істотне збільшення від’ємного балансу зовнішньої торгівлі України в умовах війни.

Як показали результати проведеного дослідження, через повномасштабну війну у зовнішній торгівлі України посилилися загрози, пов’язані із зменшенням обсягів експорту товарів, що проявилися у збільшенні негативного сальдо зовнішньої торгівлі, погіршенні платіжного балансу, зменшенні валютної виручки та зниженні спроможності оплачувати імпорт товарів. Також посилилася загроза зниження диверсифікації зовнішньої торгівлі України внаслідок блокування російськими військами морських логістичних шляхів доставки товарів в країни Азії та Африки. Зростання частки сільськогосподарської продукції при одночасному зменшенні частки високотехнологічних товарів в експорті з України свідчить про загрозу зниження валютної ефективності експорту, а враховуючи зростання технологічного імпорту до України – про загрозу посилення технологічної залежності української економіки.

2.2. Оцінка рівня зовнішньоторговельної безпеки України

Аналіз динамічних та структурних характеристик зовнішньої торгівлі під час війни, проведений у підрозділі 2.2, дозволив виділити основні ризики та загрози на основі порівняння статистичних даних за 2022-2023 рр. з даними 2021 р. Проте, дослідження зовнішньої торгівлі у короткостроковому періоді не дозволяє чітко виділити загрози воєнного стану та виокремити загрози, що

традиційно існували у зовнішньоторговельній сфері України. Для оцінки зовнішньоторговельної безпеки використаємо індикаторний підхід, який полягає у розрахунку відповідних індикаторів та визначення їх відповідності встановленим граничним значенням (див. табл. 1.4).

Результати розрахунку коефіцієнта покриття експортом імпорту за період 2012-2022 рр. (табл. 2.2) показують, що у 2015 р. цей показник найбільше, на 84,7%, відповідав критеріям безпеки, в якості якого прийняте оптимальне значення цього показника (1,2 [8]). У 2014 р. коефіцієнт покриття експортом імпорту був максимально наближеним до граничного значення і на 82,5% відповідав оптимальному значенню. Найменша відповідність критеріям безпеки цього коефіцієнту спостерігалася у 2022 р. і становила 66,5%, що підтверджує зроблені попередньо висновки про загострення в умовах війни низки загроз, які пов'язані із дисбалансом зовнішньої торгівлі, зниженням валютної ефективності та погіршенням платіжного балансу України.

Таблиця 2.2

Оцінка відповідності критеріям безпеки коефіцієнта покриття експортом імпорту в Україні у 2012-2022 р.

Рік	Експорт, млн дол. США	Імпорт, млн дол. США	Коефіцієнт покриття експортом імпорту	Відповідність критеріям безпеки, %
2012	68830,4	84717,6	0,81	67,71
2013	63320,7	76986,8	0,82	68,54
2014	53901,7	54428,7	0,99	82,53
2015	38127,1	37516,4	1,02	84,69
2016	36361,7	39249,8	0,93	77,20
2017	43264,7	49607,2	0,87	72,68
2018	47335	57187,6	0,83	68,98
2019	50054,6	60800,2	0,82	68,61
2020	49191,8	54336,1	0,91	75,44
2021	68072,3	72843,1	0,93	77,88
2022	44135,6	55295,7	0,80	66,51

Джерело: розраховано автором за даними [36]

Згідно критеріїв безпеки розрахункові значення експортної та імпоротної квоти не повинні перевищувати 30% (див. табл. 1.4), щоб національна економіка уникала експортної та імпоротної залежності від інших країн. За

нашими розрахунками відношення експорту до ВВП України було меншим за гранично допустиме значення лише у 2022 р. і відповідало критеріям безпеки (табл. 2.3). Така ситуація була обумовлена тим, що в умовах війни відбулося більш істотне зниження обсягів експорту (на 35,2%) порівняно з темпами зниження обсягів ВВП (на 19,6%). У 2020 р. експортна квота лише на 1,6 в. п. була більше за граничне значення і на 94,9% відповідала критеріям безпеки, оскільки в умовах кризи, спричиненої пандемією COVID-19, відбулося зниження обсягів експорту на 1,7% при одночасному зростанні ВВП на 1,2%. Упродовж досліджуваного періоду найгірше значення експортної квоти спостерігалось у 2015 р., коли цей показник становив 42,1%, тобто на 12,1 в. п. перевищував граничне значення і на 71,3% відповідав критеріям безпеки.

Результати розрахунку імпоротної квоти показали, що упродовж досліджуваного періоду цей індикатор не відповідав критеріям безпеки, що свідчить про постійну імпорتنу залежність економіки України. Найкраще значення цього індикатора було зафіксоване у 2022 р., коли розрахункове значення на 4,5 в. п. перевищувало граничне. Таке відносне покращення імпоротної квоти України у 2022 р. відбулося в результаті того, що темпи зменшення обсягів імпорту (24,1%) були більшими, ніж темпи скорочення ВВП (19,7%). Це узгоджується з висновками вчених про зниження імпоротної залежності України саме в кризові періоди завдяки зменшенню обсягів імпорту та активізації імпортозаміщення [37; 38], що позитивно впливає не лише на стан зовнішньоторговельної безпеки, а на економічний розвиток загалом.

Найвища імпортна залежність України спостерігалася у 2012 р., коли імпортна квота на 18,2 в. п. перевищувала граничне значення, що обумовило найнижчу відповідність цього показника критеріям економічної безпеки за досліджуваний період. У 2020 р., так само як і у випадку з експортною квотою, відбулося покращення значення імпоротної квоти до 34,9% завдяки істотному зниженню обсягів імпорту (на 10,6%) при позитивній динаміці ВВП, що сприяло підвищенню відповідності цього індикатора критеріям безпеки до 85,9%.

Таблиця 2.3

Оцінка відповідності критеріям безпеки показників експортної та імпоротної квоти України у 2012-2022 р.

Рік	Експорт, млн дол. США	Імпорт, млн дол. США	ВВП, млн дол. США	Розрахункове значення індикатора		Відповідність критеріям безпеки, %	
				Експортна квота, %	Імпортна квота, %	Експортна квота, %	Імпортна квота, %
2012	68830,4	84717,6	175781	39,2	48,2	76,6	62,2
2013	63320,7	76986,8	183310	34,5	42,0	86,8	71,4
2014	53901,7	54428,7	131805	40,9	41,3	73,4	72,6
2015	38127,1	37516,4	90615	42,1	41,4	71,3	72,5
2016	36361,7	39249,8	93270	39,0	42,1	77,0	71,3
2017	43264,7	49607,2	112154	38,6	44,2	77,8	67,8
2018	47335,0	57187,6	130832	36,2	43,7	82,9	68,6
2019	50054,6	60800,2	153781	32,5	39,5	92,2	75,9
2020	49191,8	54336,1	155582	31,6	34,9	94,9	85,9
2021	68072,3	72843,1	199770	34,1	36,5	88,0	82,3
2022	44135,6	55295,7	160500	27,5	34,5	109,1	87,1

Джерело: розраховано автором за даними [36; 39]

Загроза залежності національних експортерів від ринку провідної країни-партнера, а також узалежнення економіки від імпортних товарів, що постачаються з провідної країни-партнера, оцінюється за допомогою визначення відповідності критеріям безпеки індикатора «Частка провідної країни-партнера у загальному зовнішньоторговельному обороті». Упродовж 2012-2022 рр. в Україні спостерігалось істотне покращення розрахункового значення цього індикатора відносно критеріїв економічної безпеки (табл. 2.4). Так, у 2012-2018 рр. основним торговельним партнером нашої країни була Росія. Найбільша частка Росії в ЗТО України спостерігалася у 2012 р. і лише на 0,6 в. п. була менше за граничне значення, що й обумовило найнижчий рівень відповідності цього показника критеріям економічної безпеки, в якості якого прийнято оптимальне значення цього показника (5% [8]).

Починаючи з 2014 р. відбувалося зниження частки Росії у зовнішньоторговельному обороті України, що було обумовлено анексією Криму та окупацією частини Донецької та Луганської областей, які мали значний товарооборот з російськими експортерами та імпортерами. Також

вагомою причиною стала економічна криза в Україні, що призвела до загального скорочення торгівлі товарами. Від 2016 р. зниження залежності української економіки від торгівлі з Росією значною мірою відбулося завдяки підписанню та імплементації Угоди про асоціацію України з ЄС та впровадженню в дію положень Поглибленої та всеосяжної зони вільної торгівлі між Україною та ЄС, що сприяло переорієнтації українських експортерів товарів на європейські ринки. В результаті показник частки провідної країни-партнера у ЗТО України досягла найменшого значення за досліджуваний період (11,2%), що на 44,5% відповідало критеріям економічної безпеки.

Таблиця 2.4

Оцінка відповідності критеріям безпеки частки провідної країни-партнера у зовнішньоторговельному обороті України у 2012-2022 р.

Рік	Країна - провідний партнер	ЗТО з країною-партнером, тис. дол. США	ЗТО України, тис. дол. США	Частка провідної країни-партнера у загальному ЗТО, %	Відповідність критеріям безпеки, %
2012	Росія	45050046	153467871	29,4	17,0
2013	Росія	38299331	140275988	27,3	18,3
2014	Росія	22498215	108330406	20,8	24,1
2015	Росія	12320442	75643592,7	16,3	30,7
2016	Росія	8742231	75611508,4	11,6	43,2
2017	Росія	11140477	92871909,9	12,0	41,7
2018	Росія	11742995	104522565	11,2	44,5
2019	Китай	12797899	110854779	11,5	43,3
2020	Китай	15418384	103527961	14,9	33,6
2021	Китай	18985277	140915455	13,5	37,1
2022*	Китай	1733077	12207193	14,2	35,2

* дані за січень

Джерело: розраховано автором за даними [35]

Починаючи з 2019 р. основним торговельним партнером нашої країни став Китай, частка якого у ЗТО України збільшилася з 11,5% до 14,9% у 2020 р., що обумовило погіршення відповідності цього індикатора його оптимальному значенню на 9,7 в. п. Подальше зменшення частки Китаю до 13,5% ЗТО України сприяло покращенню стану зовнішньоторговельної безпеки

за цим показником у 2021 р. За даними Державної служби статистики, станом на кінець січня 2022 р. частка Китаю в ЗТО України дещо збільшилася і становила 14,2%. Проте, можемо припустити, що внаслідок блокування російськими військами морських логістичних маршрутів, які були основними у торгівлі з Китаєм, за підсумками 2022 р. відбудеться скорочення частки цієї країни у зовнішньоторговельному обороті України. Отже, можна очікувати подальшої диверсифікації географічної структури зовнішньої торгівлі починаючи з 2022 р. та зниження загроз, пов'язаних із залежністю української економіки від торгівлі з провідною країною-партнером.

Важливими показниками якісної структури торгівлі товарами є індикатори, що характеризують рівень високотехнологічності експорту та імпорту. Основою проведення розрахунків зазначених індикаторів є визначення обсягів експорту та імпорту високотехнологічних товарів як відповідних сум експорту та імпорту таких товарних груп: 30 група – фармацевтична продукція; 85 група – електричні машини; 88 група – літальні апарати; 90 група – прилади та апарати оптичні і фотографічні. За період 2012-2022 рр. відбулося істотне зниження обсягів експорту високотехнологічних товарів України – з 4694,9 млн дол. США до 2937,8 млн дол. США (табл. 2.5). Проте, частка високотехнологічної продукції в експорті товарів України зменшилася за цей період лише на 0,1 в. п., що обумовлено подібною динамікою загального обсягу експорту товарів.

Зважаючи на те, що частка високотехнологічної продукції не повинна бути меншою за граничне значення, встановлене на рівні 15%, фактичне значення цього індикатора упродовж досліджуваного періоду не перевищувало навіть 10% і не відповідало критеріям економічної безпеки. Найбільшою частка високотехнологічної продукції в експорті товарів України спостерігалася у 2018 р. і становила 7,1%, що обумовило найвищий рівень відповідності критеріям безпеки – 47,2%. Найгіршим, з точки зору економічної безпеки, значення цього індикатора було у 2021 р. і становило 5,4%, тому, лише на 36,1% відповідало встановленому граничному значенню. Отже, для України

перманентними є загрози, що виникають внаслідок низького рівня високотехнологічності експорту товарів: неефективність експорту внаслідок переважання в його структурі товарів з низькою доданою вартістю, недостатні валютні надходження, погіршення платіжного балансу.

Таблиця 2.5

Оцінка відповідності критеріям безпеки показників високотехнологічності зовнішньої торгівлі України у 2012-2022 р.

Рік	Обсяги торгівлі високотехнологічними товарами		Частка високотехнологічних товарів в		Коефіцієнт технологічної залежності	Відповідність критеріям безпеки, %		
	Експорт, млн дол. США	Імпорт, млн дол. США	експорту, %	імпорту, %		Частка високотехнологіч. товарів в експорті	Частка високотехнологіч. товарів в імпорту	Коефіцієнт технологічної залежності
2012	4694,8	10553,9	6,8	12,5	2,2	45,5	120,4	44,5
2013	3992,2	9792,2	6,3	12,7	2,5	42,0	117,9	40,8
2014	3411,3	6979	6,3	12,8	2,0	42,2	117,0	48,9
2015	2481,2	4565,5	6,5	12,2	1,8	43,4	123,3	54,3
2016	2482,9	5424	6,8	13,8	2,2	45,5	108,5	45,8
2017	2818,5	6684,4	6,5	13,5	2,4	43,4	111,3	42,2
2018	3353,2	8405,1	7,1	14,7	2,5	47,2	102,1	39,9
2019	3271,1	10006,1	6,5	16,5	3,1	43,6	91,1	32,7
2020	3083	9361,1	6,3	17,2	3,0	41,8	87,1	32,9
2021	3689,5	11101,7	5,4	15,2	3,0	36,1	98,4	33,2
2022	2937,8	8326,9	6,7	15,1	2,8	44,4	99,6	35,3

Джерело: розраховано автором за даними [40]

Імпорт високотехнологічної продукції є важливою складовою економічного розвитку країн, оскільки з одного боку забезпечує надходження новітніх технологій, машин, обладнання, а з іншого боку – сприяє модернізації та технологічному оновленню виробничих потужностей промислових підприємств і може супроводжувати потік іноземного капіталу в національну економіку. Проте, для країн з перехідною економікою важливим є забезпечення власного виробництва високотехнологічної продукції, що створює високу додану вартість, а експорт цієї продукції істотно підвищує ефективність

експортних операцій. Тому, частка високотехнологічної продукції в імпорті товарів не повинна перевищувати 15%, щоб не створювати загрози розвитку національних виробників.

Як видно з таблиці 2.5, упродовж 2012-2018 рр. частка високотехнологічної продукції в імпорті товарів не перевищувала граничного значення і найбільше відповідала критеріям економічної безпеки у 2015 р. (на 123,3%). Починаючи з 2016 р. частка високотехнологічної продукції в імпорті товарів збільшувалася, що стало результатом впровадження в дію зони вільної торгівлі між Україною та ЄС. Збільшення технологічного імпорту з країн ЄС обумовило зростання частки високотехнологічної продукції в імпорті товарів у 2019-2020 рр. понад встановлене граничне значення, що призвело до погіршення відповідності цього показника критеріям безпеки відповідно до 91,1% та 87,1%. В умовах воєнного стану в Україні відбулося зниження виробничого та споживчого попиту у 2022 р., що обумовило скорочення обсягів імпорту високотехнологічної продукції і зниження її частки в загальних обсягах імпорту товарів до 15,1%, в результаті чого відбулося покращення цього показника відносно критеріїв безпеки. Попри це, загроза залежності української економіки від імпорту високотехнологічних товарів залишається актуальною і надалі.

Коефіцієнт технологічної залежності, розрахований як співвідношення імпорту та експорту високотехнологічної продукції, згідно критеріїв безпеки не повинен перевищувати 1. Проте, в Україні упродовж досліджуваного періоду цей показник у кілька разів був більшим за граничне значення, лише у 2015 р. його значення дещо покращилося і на 54,3% відповідало критеріям економічної безпеки. У період 2019-2022 рр. відповідність коефіцієнта технологічної залежності критеріям безпеки була найменшою, що свідчить про посилення загрози технологічної залежності економіки України від інших країн.

Загалом, результати оцінки індикаторів зовнішньоторговельної безпеки України дозволили визначити низку основних тенденцій у зовнішній торгівлі упродовж 2012-2022 рр.: тривала розбалансованість зовнішньої торгівлі, що

проявляється у невідповідності коефіцієнта покриття експортом імпорту граничному та оптимальному значенням; висока експортна та імпортна залежність української економіки, проте, рівень імпоротної залежності був вищим; підвищення рівня диверсифікованості зовнішньої торгівлі в результаті зниження частки провідної країни-партнера в зовнішньоторговельному обороті через істотне скорочення обсягів торгівлі з Росією після 2014 р.; низький рівень високотехнологічності експорту товарів та висока залежність від імпорту високотехнологічної продукції, що обумовлює істотний рівень технологічної залежності української економіки.

2.3. Вплив зовнішньоторговельної безпеки на економічне зростання України

Вивчення взаємозв'язку економічного зростання та індикаторів зовнішньоторговельної безпеки України є важливою складовою стратегічного програмування зовнішньої торгівлі, оскільки на основі результатів регресійного аналізу розробляються прогнози бажаного стану зовнішньої торгівлі в майбутньому. Дослідження впливу зовнішньоторговельної безпеки на економічне зростання України проведемо у два етапи. На першому етапі визначимо залежність показників економічного зростання від індикаторів зовнішньоторговельної безпеки, що дозволить виділити найбільш впливові чинники зростання, які формуються в сфері зовнішньої торгівлі. На другому етапі нашого дослідження проведемо оцінку взаємозв'язку між показниками економічного зростання та показниками рівня відповідності індикаторів зовнішньоторговельної безпеки граничним чи оптимальним значенням.

Для проведення регресійного аналізу на першому етапі нашого дослідження в якості залежних змінних використаємо по черзі такі показники економічного зростання України, як: ВВП, ВВП у розрахунку на одну особу, індекс ВВП у % до попереднього року (додаток А, табл. А.1). Індикатори зовнішньоторговельної безпеки України за 2012-2022 рр. використаємо як незалежні змінні. Фактичні значення залежної та незалежних змінних

перерахуємо у натуральні логарифми, а розрахунок даних для моделі лінійної регресії проведемо за допомогою комп'ютерної програми «Statistica 7.0».

За результатами наших розрахунків найбільшу залежність виявлено між обсягами ВВП у фактичних цінах (Y_1) і динамікою таких індикаторів зовнішньоторговельної безпеки, як частка провідної країни-партнера у зовнішньоторговельному обороті (X_4) та коефіцієнт технологічної залежності (X_7). Високе значення коефіцієнта кореляції ($R=0,948$) свідчить про сильний зв'язок між залежною та незалежними змінними, а критерій Фішера ($F(2,8)=35,65$) підтверджує щільність цього взаємозв'язку. Коефіцієнт детермінації показує, що динаміка ВВП України упродовж 2012-2022 рр. на 89,9% була обумовлена зміною частки провідної країни-партнера в зовнішньоторговельному обороті та коефіцієнта технологічної залежності, а на 10,1% - іншими чинниками. Похибка регресії була меншою за 1%, що свідчить про статистичну значимість отриманих результатів.

Залежність між змінними є прямою і описується наступним рівнянням:

$$Y_1 = 9,06 + 0,55 \cdot X_4 + 1,42 \cdot X_7. \quad (2.1)$$

Як видно з рівняння 2.1, при збільшенні частки провідної країни-партнера у зовнішньоторговельному обороті на 1% відбувалося збільшення ВВП України на 0,55%, а при зростанні на 1% коефіцієнта технологічної залежності ВВП збільшувався на 1,42% за інших рівних умов.

У результаті регресійного аналізу також виявлено сильний ($R=0,944$) прямий зв'язок між ВВП України у розрахунку на одну особу (Y_2) та зміною частки провідної країни-партнера у зовнішньоторговельному обороті (X_4) та коефіцієнта технологічної залежності (X_7). Розрахункове значення критерію Фішера ($F(2,8)=33,02$) підтверджує щільність взаємозв'язку між залежною та незалежними змінними. Коефіцієнт детермінації ($R^2=0,891$) показує, що динаміка ВВП на одну особу в Україні у період 2012-2022 рр. на 89,1% залежала від зміни частки провідної країни-партнера в зовнішньоторговельному обороті та коефіцієнта технологічної залежності, а на

10,9% - від інших факторів. Похибка регресії була меншою за 1%, що свідчить про статистичну значимість отриманих результатів.

Взаємозв'язок між залежною та незалежною змінними описується таким рівнянням:

$$Y_1 = 5,46 + 0,47 \cdot X_4 + 1,47 \cdot X_7. \quad (2.2)$$

Як видно з рівняння 2.2, при збільшенні частки провідної країни-партнера у зовнішньоторговельному обороті на 1% відбувалося збільшення ВВП України у розрахунку на одну особу на 0,47%, а зростання на 1% коефіцієнта технологічної залежності сприяло збільшенню залежної змінної на 1,47% за інших рівних умов.

Отримані результати свідчать про позитивний вплив зростаючої динаміки індикаторів, які є дестимуляторами зовнішньоекономічної безпеки держави, на економічне зростання країни, що можемо пояснити вагомою роллю імпортової складової у збільшенні ВВП України. Так, у торгівлі з основною країною-партнером України завжди спостерігається переважання імпорту товарів над експортом, а збільшення коефіцієнта технологічної залежності відбувалося внаслідок зростання обсягів імпорту високотехнологічної продукції. Тобто, економіка України перебуває на тому етапі розвитку, який залежить від імпорту, зокрема технологічного, що відповідає положенням теорії економічного зростання щодо країн, що розвиваються.

Взаємозв'язок між ВВП України у розрахунку на одну особу (Y_2) та такими індикаторами, як експортна квота (X_1), коефіцієнт покриття експортом імпорту (X_3), частка провідної країни-партнера в зовнішньоторговельному обороті (X_4), також був сильний, про що свідчить високе значення коефіцієнта кореляції ($R=0,929$). Коефіцієнт детермінації показав, що показник ВВП на одну особу в Україні у період 2012-2022 рр. на 86,5% залежав від динаміки експортної квоти, коефіцієнта покриття експортом імпорту, частки провідної країни-партнера в зовнішньоторговельному обороті, а на 13,5% - від інших факторів. Розрахункове значення критерію Фішера перевищує його табличне

значення ($F(3,7)=14,91$), що підтверджує щільність взаємозв'язку між залежною та незалежними змінними.

Зв'язок ВВП на одну особу та зміною експортної квоти і коефіцієнта покриття експортом імпорту був обернений, а зв'язок з часткою провідної країни-партнера в зовнішньоторговельному обороті – прямий:

$$Y_2 = 14,1 - 1,95 \cdot X_1 - 1,71 \cdot X_3 + 0,31 \cdot X_4. \quad (2.3)$$

Як видно з рівняння 2.3, при збільшенні на 1% показника експортної квоти відбувалося зменшення ВВП на одну особу на 1,95%, а при зростанні коефіцієнта покриття експортом імпорту на 1% залежна змінна зменшувалася на 1,71% за інших рівних умов. Похибка розрахунку коефіцієнтів при зазначених незалежних змінних не перевищувала 1%, що підтверджує статистичну значимість отриманих результатів. Негативний вплив експортної квоти на економічне зростання України обумовлений, на нашу думку, тим, що в експорті товарів з України переважає сировинна продукція, а тому збільшення експортної квоти відбувалося за рахунок нарощення експорту сільськогосподарської сировини. Відповідно, це призводило до посилення експортної залежності економіки України від зарубіжних ринків сільськогосподарської продукції, що є негативною тенденцією з точки зору низького рівня доданої вартості та залежності її експортної ефективності від цінової кон'юнктури на світових ринках.

Вплив частки провідної країни-партнера в зовнішньоторговельному обороті на зміну ВВП у розрахунку на одну особу був значно меншим, ніж двох вище зазначених індикаторів, але позитивним: збільшення на 1% незалежної змінної сприяло зростанню залежної змінної на 0,31% за інших рівних умов. Похибка розрахунку коефіцієнта при незалежній змінній не перевищувала 3%, що підтверджує статистичну значимість отриманих результатів.

В результаті регресійного аналізу підтверджено сильний взаємозв'язок ($R=0,908$) між індексом ВВП України (Y_3) та зміною таких індикаторів, як імпортна квота (X_2), частка провідної країни-партнера в зовнішньоторговельному обороті (X_4), частка високотехнологічних товарів в

експорті (X_5). Коефіцієнт детермінації показує, що показник індекс ВВП України у 2012-2022 рр. на 82,6% залежав від динаміки вказаних трьох індикаторів, а на 17,4% - від інших факторів. Розрахункове значення критерію Фішера перевищувало його табличне значення ($F(3,7)=11,055$), що свідчить про щільність взаємозв'язку між залежною та незалежними змінними. Похибка регресії не перевищила 1%, що підтверджує статистичну значимість отриманих результатів.

Рівняння лінійної регресії має вигляд:

$$Y_3 = 3,16 + 1,12 \cdot X_2 - 0,24 \cdot X_4 - 1,12 \cdot X_5. \quad (2.4)$$

Як видно з рівняння 2.4, залежність між індексом ВВП та імпоротною квотою була прямою: збільшення незалежної змінної на 1% сприяло зростанню залежної змінної на 1,12% за інших незмінних умов. Залежність між індексом ВВП та іншими двома індикаторами була оберненою. Збільшення на 1% частки провідної країни-партнера в зовнішньоторговельному обороті обумовлювало зменшення залежної змінної на 0,24%, а зростання частки високотехнологічних товарів в експорті призводило до зменшення залежної змінної на 1,12% за інших незмінних умов.

Позитивний вплив імпоротної квоти на індекс ВВП пояснюється, як уже було зазначено вище, вагомістю імпоротної складової у створенні національної доданої вартості. У рівнянні 2.4 вплив частки провідної країни-партнера в зовнішньоторговельному обороті на індекс ВВП є негативним, що відрізняється від результатів, описаних рівняннями 2.1-2.3 де цей вплив був позитивний. Отримання оберненої залежності між індексом ВВП та часткою провідної країни-партнера в зовнішньоторговельному обороті можемо пояснити наявністю певного часового лага, оскільки індекс ВВП розраховується з використанням даних за попередні роки. Отже, зниження обсягів торгівлі України з Росією та зміна провідного торговельного партнера позитивно вплинули на індекс ВВП. Водночас, негативний вплив частки високотехнологічних товарів в експорті на індекс ВВП, на нашу думку, обумовлений низьким вмістом національної доданої вартості в експорті цих

товарів, оскільки цей експорт має високу імпорتنу компоненту, особливо в товарній групі «Електричні машини і обладнання».

Значно слабший зв'язок виявлено між ВВП України (Y_1) та зміною експортної квоти (X_1) і коефіцієнта покриття експортом імпорту (X_3), проте взаємозв'язок є значним, про що свідчить значення коефіцієнту кореляції ($R=0,787$). Коефіцієнт детермінації показав, що динаміка ВВП України у 2012-2022 рр. лише на 62% залежала від зміни експортної квоти та коефіцієнта покриття експортом імпорту, а на 38% - від інших факторів. Розрахункове значення критерію Фішера перевищує його табличне значення ($F(2,8)=6,53$), що підтверджує щільність взаємозв'язку між залежною та незалежними змінними. Похибка регресії не перевищувала 3%, що свідчить про статистичну прийнятність отриманих результатів.

Взаємозв'язок між ВВП та експортною квотою і коефіцієнтом покриття експортом імпорту описується наступним рівнянням:

$$Y_1 = 17,2 - 1,54 \cdot X_1 - 1,81 \cdot X_3. \quad (2.5)$$

Отримані результати підтверджують залежність, що описана вище у рівнянні 2.3, при цьому, згідно рівняння 2.5, вплив на ВВП експортної квоти був дещо меншим, ніж у рівнянні 2.3, а вплив коефіцієнта покриття експортом імпорту – більшим. Так, при збільшенні експортної квоти на 1% відбувалося зменшення ВВП на 1,54%, а зростання на 1% коефіцієнта покриття експортом імпорту обумовлювало зменшення ВВП на 1,81% за інших незмінних умов.

На другому етапі нашого дослідження ми перевіримо гіпотезу про залежність економічного зростання України від зміни показників ступеня відповідності індикаторів критеріям економічної безпеки. Вхідні дані для регресійного аналізу, подані у таблиці А.2 (додаток А), було прологарифмовано, а розрахунок параметрів лінійної регресії здійснено за допомогою комп'ютерної програми «Statistica 7.0».

За результатами регресійного аналізу виявлено сильний взаємозв'язок ($R=0,926$) між динамікою ВВП України (Y_1) та показниками, що визначають ступінь відповідності критеріям безпеки таких індикаторів, як експортна квота

(X_{11}), коефіцієнт покриття експортом імпорту (X_{13}) та частка провідної країни-партнера у зовнішньоторговельному обороті (X_{14}):

$$Y_1 = 12,62 + 1,81 \cdot X_{11} - 1,72 \cdot X_{13} - 0,38 \cdot X_{14}. \quad (2.6)$$

Як видно з рівняння 2.6, що підвищення на 1% ступеня відповідності критеріям безпеки експортної квоти сприяло зростанню ВВП на 1,81%, тобто, зниження експортної залежності України позитивно впливало на економічне зростання. При підвищенні на 1% ступеня відповідності критеріям безпеки коефіцієнта покриття експортом імпорту відбувалося зниження ВВП на 1,72%, а підвищення ступеня відповідності критеріям безпеки на 1% частки провідної країни-партнера у зовнішньоторговельному обороті призводило до зменшення ВВП на 0,38%. Отримані результати щодо негативного впливу цих показників на економічне зростання України узгоджуються з результатами, отриманими вище, та пояснюються важливістю імпорту товарів (матеріалів, комплектуючих) для розвитку вітчизняного виробництва та створення доданої вартості.

Коефіцієнт детермінації показує, що динаміка ВВП України у 2012-2022 рр. на 85,8% залежала від зміни ступеня відповідності критеріям безпеки зазначених трьох індикаторів, а на 14,2% - від інших факторів. Розрахункове значення критерію Фішера перевищувало його табличне значення ($F(3,7)=14,189$), що підтверджує щільність взаємозв'язку між залежною та незалежними змінними. Похибка регресії була на рівні 1%, що свідчить про статистичну значимість отриманих результатів.

Подібний вплив та напрямок зв'язків був виявлений в результаті регресійного аналізу залежності ВВП на одну особу (Y_2) від показників ступеня відповідності критеріям безпеки експортної квоти (X_{11}), коефіцієнта покриття експортом імпорту (X_{13}) та частки провідної країни-партнера у зовнішньоторговельному обороті (X_{14}):

$$Y_1 = 7,92 + 1,95 \cdot X_{11} - 1,71 \cdot X_{13} - 0,30 \cdot X_{14}. \quad (2.7)$$

Між залежною та незалежними змінними у рівнянні 2.7 виявлено сильний зв'язок, про що свідчить високе значення коефіцієнта кореляції ($R=0,93$).

Коефіцієнт детермінації показав, що динаміка ВВП на одну особу була обумовлена на 86,5% зміною ступеня відповідності критеріям безпеки зазначених трьох індикаторів, а на 13,5% - іншими чинниками. Розрахункове значення критерію Фішера перевищувало його табличне значення ($F(3,7)=14,916$), що підтверджує щільність взаємозв'язку між залежною та незалежними змінними. Похибка регресії не перевищувала 3%, що свідчить про статистичну значимість отриманих результатів.

За результатами регресійного аналізу також було виявлено сильний взаємозв'язок між ВВП на одну особу (Y_2) та показниками ступеня відповідності критеріям безпеки частки високотехнологічних товарів в імпорті (X_{16}) і коефіцієнта технологічної залежності (X_{17}), що підтверджується високим значенням коефіцієнта кореляції ($R=0,904$). Рівняння лінійної регресії, що описує взаємозв'язок між змінними, має такий вигляд:

$$Y_2 = 6,15 + 2,53 \cdot X_{16} - 2,67 \cdot X_{17}. \quad (2.8)$$

Згідно рівняння 2.8, залежність ВВП на одну особу від ступеня відповідності критеріям безпеки частки високотехнологічних товарів в імпорті була прямою: при збільшенні незалежної змінної на 1% відбувалося зростання залежної змінної на 2,53%. Натомість, збільшення на 1% відповідності критеріям безпеки коефіцієнта технологічної залежності обумовлювало зниження ВВП на одну особу на 2,67% за інших рівних умов. Коефіцієнт детермінації показує, що зміна ВВП на одну особу на 81,8% залежала від ступеня відповідності критеріям безпеки частки високотехнологічних товарів в імпорті та коефіцієнта технологічної залежності, і на 18,2% - від інших чинників. Розрахункове значення критерію Фішера перевищувало його табличне значення ($F(2,8)=18,043$), що підтверджує щільність взаємозв'язку між залежною та незалежними змінними. Похибка регресії не перевищувала 1%, що свідчить про статистичну значимість отриманих результатів.

Отже, результати проведеного дослідження підтвердили гіпотези про залежність економічного зростання України від рівня зовнішньоторговельної безпеки. При цьому звернемо увагу, що найбільший позитивний вплив на

економічне зростання здійснювали такі індикатори, як імпортна квота, частка провідної країни-партнера у загальному зовнішньоторговельному обороті, коефіцієнт технологічної залежності. Негативний вплив на економічне зростання України здійснювала зміна експортної квоти, коефіцієнта покриття експортом імпорту, частки високотехнологічних товарів в експорті. В результаті регресійного аналізу не було виявлено статистично значимого зв'язку між показниками економічного зростання та часткою високотехнологічних товарів в імпорті, проте зміна ступеня відповідності цього індикатора критеріям безпеки позитивно впливала на ВВП України. Таким чином, кожен індикатор зовнішньоторговельної безпеки є важливим чинником економічного зростання в Україні.

Висновки до розділу

1. В умовах війни в Україні відбулося істотне скорочення обсягів експорту, що при порівняно меншому скороченні обсягів імпорту призвело до погіршення сальдо зовнішньої торгівлі. Відповідно посилилися загрози, що проявилися у погіршенні платіжного балансу, зменшенні валютної виручки та зниженні спроможності забезпечувати критичний імпорт. Внаслідок блокування російськими військами морських логістичних шляхів доставки українських товарів в країни Азії та Африки також посилилися загрози зниження диверсифікації географічної та товарної структури зовнішньої торгівлі України. Зростання частки сільськогосподарської продукції при одночасному зменшенні частки високотехнологічних товарів в експорті з України свідчить про загрозу зниження валютної ефективності експорту. Збільшення імпорту високотехнологічних товарів до України посилило загрозу зростання технологічної залежності економіки.

2. Динаміка індикаторів зовнішньоторговельної безпеки України упродовж 2012-2022 рр. відображає загострення більшості загроз, які виникають через розбалансованість зовнішньої торгівлі, що проявляється у невідповідності коефіцієнта покриття експортом імпорту граничному та

оптимальному значенням. Невідповідність співвідношень експорту та імпорту до ВВП критеріям економічної безпеки свідчить про високу експортну та імпортну залежність української економіки, проте, рівень імпоротної залежності був вищим упродовж останніх десяти років. Індикатор частки високотехнологічної продукції в експорті товарів менше ніж наполовину відповідав граничному значенню, а частка високотехнологічної продукції в імпорті істотно підвищилася в останні два роки, що обумовило істотний рівень технологічної залежності української економіки. Позитивною тенденцією вважаємо зниження загроз зовнішньоторговельній безпеці України в результаті підвищення рівня диверсифікованості зовнішньої торгівлі та зниження частки провідної країни-партнера в зовнішньоторговельному обороті.

3. Упродовж 2012-2022 рр. економічне зростання України значною мірою залежало від рівня зовнішньоторговельної безпеки. Пришвидженню економічного зростання сприяла зміна імпоротної квоти, частки провідної країни-партнера у загальному зовнішньоторговельному обороті, коефіцієнта технологічної залежності. Негативний вплив на економічне зростання України здійснювала зміна експортної квоти, коефіцієнта покриття експортом імпорту, частки високотехнологічних товарів в експорті. Також виявлено позитивний вплив на економічне зростання зміни ступеня відповідності критеріям безпеки таких індикаторів, як експортна квота та частка високотехнологічних товарів в імпорті. Зміна ступеня відповідності критеріям безпеки таких індикаторів, як коефіцієнт покриття експортом імпорту, частка провідної країни-партнера у зовнішньоторговельному обороті, коефіцієнт технологічної залежності здійснювала негативний вплив на економічне зростання України.

РОЗДІЛ 3. СТРАТЕГІЯ ЗМІЦНЕННЯ ЗОВНІШНЬОТОРГОВЕЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ ЕКОНОМІКИ

3.1. Обґрунтування стратегічних напрямів зниження загроз зовнішньоторговельній безпеці України

Вихідним пунктом для обґрунтування інструментів та засобів зниження загроз, що виникають в сфері зовнішньої торгівлі і впливають на економічну безпеку держави, є оцінка сучасної стратегічної позиції зовнішньоторговельної безпеки України за допомогою SWOT-аналізу. Визначення факторів, які формують сильні та слабкі сторони, доцільно проводити з урахуванням динамічних та структурних характеристик зовнішньої торгівлі України (підрозділ 2.1), динаміки індикаторів зовнішньоторговельної безпеки України у 2012-2022 рр. та ступеня відповідності індикаторів граничним чи оптимальним значенням (підрозділ 2.2), а також впливу індикаторів на економічне зростання України (підрозділ 2.3).

Оцінюючи сильні сторони, виділимо істотне покращення рівня географічної диверсифікації зовнішньої торгівлі, що відбулося в результаті зниження частки провідної країни-партнера в зовнішньоторговельному обороті. Показник відповідності цього індикатора критеріям безпеки збільшився удвічі, що свідчить про значний прояв цього фактора, а тому його оцінка буде максимальною за прийнятою нами п'ятибальною шкалою (табл. 3.1). Для визначення ваги фактора диверсифікованості зовнішньої торгівлі у формуванні загального рівня зовнішньоторговельної безпеки використаємо результати регресійного аналізу та коефіцієнти при відповідній незалежній змінній (чим вищий коефіцієнт, тим сильніший вплив здійснює зміна цього індикатора). Оскільки значення коефіцієнта при змінній «Частка провідної країни-партнера у загальних обсягах зовнішньої торгівлі» коливався від 0,24 до 0,55, то вплив зміни цього індикатора, і, відповідно, рівня диверсифікованості зовнішньої торгівлі, був невисоким.

Зниження експортної залежності, як фактор сильних сторін, визначається покращенням показника експортної квоти, проте, попри зниження, фактичне значення цього індикатора залишалося більшим за граничне значення, тому прояв цього фактора оцінено в 3 бали. Внесок експортної залежності у формування рівня зовнішньоторговельної безпеки був істотний, оскільки за результатами регресійного аналізу отримані високі значення коефіцієнтів при цій незалежній змінній (1,54 та 1,95).

Високотехнологічність імпорту товарів визначається показником частки високотехнологічної продукції в імпорті, який в останні кілька років дещо перевищував граничне значення. З огляду на важливість імпорту високотехнологічних товарів для економічного розвитку ми включили цей фактор у сильні сторони, оскільки у 2022 р. його фактичне значення становило 15,06% і на 99,6% відповідало критеріям безпеки, що, своєю чергою, обумовило оцінку 3 бали. Вага цього фактора у формуванні сильних сторін зовнішньої торгівлі є досить високою, що обумовлено істотним його позитивним впливом на економічне зростання України згідно результатів регресійного аналізу.

Таблиця 3.1

Матриця SWOT-аналізу сильних і слабких сторін зовнішньої торгівлі України з урахуванням критеріїв економічної безпеки

Сильні сторони	Vi	Ri	Wi	Слабкі сторони	Vm	Rm	Wm
1. Диверсифікованість зовнішньої торгівлі	5	0,18	0,9	1. Імпортна залежність	3	0,20	0,6
2. Зниження експортної залежності	3	0,22	0,66	2. Дисбаланс між експортом та імпортом	4	0,21	0,84
3. Високотехнологічність імпорту товарів	3	0,22	0,66	3. Низька високотехнологічність експорту товарів	5	0,24	1,2
4. Відновлення експорту в умовах війни	4	0,25	1,0	4. Технологічна залежність економіки	5	0,23	1,15
5. Скорочення обсягів імпорту паливно-мастильних матеріалів	4	0,13	0,52	5. Зростання частки сільськогосподарської продукції в експорті	4	0,12	0,48
Підсумкова оцінка сильних сторін	19	1	3,74	Підсумкова оцінка слабких сторін	21	1	4,27

Джерело: розроблено автором на основі [41; 42; 43]

Відновлення обсягів експорту українських товарів в умовах війни не відбулося до рівня січня чи лютого 2022 р., але у грудні 2022 р. експорт товарів був на 31,6% більше, порівняно з березнем 2022 р. Тому, здатність до відновлення експорту, як сильна сторона зовнішньої торгівлі, отримала порівняно високий бал, а вагомість цієї оцінки визначається важливістю зростання експорту як основи покращення балансу зовнішньої торгівлі.

Скорочення обсягів імпорту за товарною групою «Палива мінеральні; нафта і продукти її перегонки» за час війни на 7% свідчить про зниження залежності української економіки від імпортних паливно-мастильних матеріалів. Це позитивно впливає як на структурні показники зовнішньої торгівлі, так і на енергетичний баланс країни, тому цей фактор отримав оцінку 4 бали. Водночас, невисокий ваговий коефіцієнт обумовлений незначним внеском цього фактору у формування сильних сторін зовнішньої торгівлі порівняно з іншими факторами, які ми розглянули вище.

Слабкі сторони зовнішньої торгівлі України характеризуються зростанням імпортової залежності, дисбалансом експорту та імпорту, низьким рівнем високотехнологічності експорту товарів, високою технологічною залежністю та зростанням аграрного експорту. Імпортна залежність оцінена у 3 бали, оскільки упродовж досліджуваного періоду імпортна квота хоча й перевищувала граничне значення, в останні роки істотно зменшилася, що свідчить про покращення цього показника відносно критеріїв безпеки. Вага цього фактору у формуванні слабких сторін зовнішньої торгівлі є істотною, що обумовлено значним впливом імпортової квоти на економічне зростання за результатами регресійного аналізу.

Дисбаланс експорту та імпорту, що визначається коефіцієнтом покриття експортом імпорту, отримав оцінку 4 бали, що обумовлене відповідністю цього показника критеріям безпеки на 66,5% у 2022 р. Високе значення вагового коефіцієнта для визначення впливу цього фактора на формування слабких сторін визначене на основі його істотного впливу на економічне зростання України.

Низька високотехнологічність експорту та висока технологічна залежність, яка утворюється внаслідок перевищення обсягів імпорту високотехнологічних товарів над обсягами експорту аналогічних груп товарів, як фактори слабких сторін, отримали найвищі оцінки – по 5 балів. Це обумовлено тим, що їхній прояв є найбільшим, оскільки у 2022 р. відповідність критеріям безпеки частки високотехнологічної продукції в експорті становила 44,4%, а коефіцієнт технологічної залежності відповідав критеріям безпеки лише на 35,3%. З огляду на істотний вплив динаміки зазначених індикаторів зовнішньоторговельної безпеки на економічне зростання України, вага цих факторів у формуванні слабких сторін зовнішньої торгівлі також отримала високу оцінку.

За період повномасштабної війни частка сільськогосподарської продукції в експорті України збільшилася більше, ніж на 10%. З точки зору сприяння відновленню експорту товарів в умовах воєнного стану це вважаємо позитивною тенденцією, але цей фактор врахований нами при оцінці сильних сторін. Тому, слабка сторона цієї тенденції характеризується погіршенням структури експорту внаслідок зростання частки сільськогосподарської сировини та, відповідно, зниження частки товарів з вищим рівнем доданої вартості. Зазначеною логікою й обумовлена оцінка в балах та вага цього фактора у формуванні слабких сторін зовнішньої торгівлі.

Як видно з таблиці 3.1, за результатами проведеного SWOT-аналізу підсумкова оцінка сильних сторін зовнішньої торгівлі України становить 3,74 бали та є меншою за підсумкову оцінку слабких сторін (4,27 бали). Отже, слабкі сторони зовнішньої торгівлі перевищують сильні сторони.

Наступним етапом стратегічного аналізу є визначення можливостей і загроз, що виникають у глобальному середовищі і впливають на розвиток зовнішньої торгівлі України. Ключовою можливістю, яку повинні активніше використовувати українські експортери, є покращення доступу до ринку Європейського Союзу. Відповідно до «Поглибленої та всеосяжної зони вільної торгівлі між Україною та ЄС», яка впроваджена в дію з січня 2016 р., з'явилися

додаткові переваги для вітчизняних підприємств, як експортерів, так і імпортерів: у двосторонньому порядку скасовано понад 98% мит; встановлено безмитні квоти на ввезення певних груп українських товарів до ЄС; доступ до Європейської мережі підприємств (EEN) для швидшого пошуку торговельних партнерів; використання європейських програм підтримки розвитку малого і середнього підприємництва (COSME; SME Flagship) [44 -47].

Отже, в рамках Угоди про асоціацію України з ЄС вітчизняні підприємства отримали безпрецедентні можливості збільшити обсяги експорту товарів, що традиційно користуються попитом на європейському ринку, а також диверсифікувати товарну структуру експорту за рахунок збільшення частки товарів з вищою доданою вартістю завдяки підвищенню відповідності продукції стандартам ЄС. Так, експорт українських товарів до ЄС у 2021 р. становив 26792,9 млн дол. США, що було на 52,8% більше порівняно з 2017 р. (17533,4 млн дол. США), а імпорт до України за цей же період збільшився на 39,2% (з 20799,3 млн дол. США до 28954,2 млн дол. США), що сприяло зменшенню негативного сальдо зовнішньої торгівлі з -3265,9 млн дол. США до -2161,3 млн дол. США [48]. Перевищення темпів зростання експорту над темпами зростання імпорту свідчить про те, що переваги вітчизняних експортерів від участі у зоні вільної торгівлі України з ЄС є більшими, порівняно з тими перевагами, які отримали європейські виробники продукції, яку імпортує наша країна. З огляду на зазначене, можливості, які отримала Україна в межах Угоди про асоціацію з ЄС, ми оцінили найвищим балом, так само, як і внесок цього фактора у формування загальної оцінки можливостей (табл. 3.2).

Поряд з перспективами, які відкрилися перед українськими експортерами завдяки Угоді про асоціацію України з ЄС, важливим напрямом покращення стану зовнішньоекономічної безпеки держави залишається географічна та товарна диверсифікація зовнішньої торгівлі. У зв'язку з цим необхідно аналізувати можливості виходу на ринки країн Африки та Азії. Проте, необхідно здійснювати пошук торговельних партнерів не лише для збільшення

обсягів експорту української сільськогосподарської продукції, а й товарів з вищим ступенем переробки (машин, устаткування, приладів), що дозволить збільшити валютну ефективність експорту та компенсувати недостатню конкурентоспроможність українських підприємств на європейському ринку. Водночас, в умовах війни можливості доставки українських товарів у зазначені регіони світу є обмеженими внаслідок утруднення морської логістики. Також складною є політична ситуація в багатьох країнах Африки та Азії, що вже зараз призводить до скорочення товарообороту з такими торговельними партнерами, як Китай, Єгипет, Нігерія та ін. З огляду на зазначене, можливості розвитку торгівлі з країнами Африки та Азії ми оцінили на середньому рівні, але значення використання цих можливостей для покращення стану зовнішньоторговельної безпеки України буде доволі високим, оскільки дозволить розширити географію експорту та сприятиме збільшенню ефекту масштабу вітчизняного виробництва.

Таблиця 3.2

Матриця SWOT-аналізу можливостей і загроз для зовнішньої торгівлі України

Можливості	Vn	Rn	Wn	Загрози	Vp	Rp	Wp
1. Покращення доступу до ринку ЄС	5	0,32	1,6	1. Війна з Росією	5	0,35	1,75
2. Вихід на нові ринки (Азія, Африка)	3	0,2	0,6	2. Обмеження країнами-партнерами імпорту українських товарів	3	0,22	0,66
3. Використання міжнародної допомоги	5	0,25	1,25	3. Посилення конкуренції на світових ринках	4	0,21	0,84
4. Залучення до глобальних ланцюгів створення вартості	4	0,23	0,92	4. Зниження світових цін на с/г сировину	3	0,22	0,66
Підсумкова оцінка	17	1	4,37	Підсумкова оцінка	15	1	3,91

Джерело: розроблено автором на основі аналізу даних [41; 49-53]

В результаті підписання Угоди про асоціацію з ЄС наша країна отримала більші можливості у залученні міжнародної допомоги для підтримки малих і середніх підприємств за рахунок спільної програми Європейської комісії та Європейського інвестиційного банку «Флагманська ініціатива з підтримки малого і середнього бізнесу» [54], кошти якої у формі грантів спрямовуються

для реалізації заходів з адаптації українських МСП до змін у ринковому середовищі в умовах дії зони вільної торгівлі з ЄС. Після завершення війни Україна також буде отримувати фінансування від міжнародних партнерів для відновлення економіки, зокрема на відбудову житлових, інфраструктурних та промислових об'єктів. При цьому, оцінюючи у 5 балів можливості використання міжнародної допомоги для покращення стану зовнішньоторговельної безпеки України, ми маємо на увазі спрямування коштів не у просте відновлення промислових підприємств, а їхнє будівництво відповідно до вимог Індустрії 4.0, що забезпечить покращення товарної структури експорту.

Оцінка можливостей, які отримує Україна в результаті поглиблення участі у глобальних ланцюгах створення вартості (ГЛСВ), ґрунтується на аналізі динаміки ступеня включення вітчизняних виробників у міжнародні виробничі мережі. Рівень інтеграції української економіки у глобальні ланцюги створення вартості є доволі високим, оскільки показник загальної участі у ГЛСВ упродовж 2010-2020 рр. коливався в межах 45-50%, а зменшення від'ємного індексу позиції України в глобальних ланцюгах створення вартості до -0,07 у 2020 р. [55] свідчить про збільшення імпорту матеріалів і напівфабрикатів при одночасному зростанні експорту готової продукції. Отже, високий ступінь залучення українських виробників до ГЛСВ дозволяє оцінити подальші можливості використання цього фактору для зміцнення зовнішньоторговельної безпеки у 4 бали, а вагу цього фактора – у 0,23, оскільки в умовах глобальної економіки спеціалізація на виробництві проміжних товарів стає важливішою, ніж забезпечення повного циклу виробництва і експорту кінцевої продукції.

Поряд з можливостями у зовнішньому середовищі виникає низка загроз, які впливають на внутрішні процеси в національній економіці, а також можуть погіршувати умови торгівлі з країнами-партнерами, що у підсумку призводить до погіршення зовнішньоторговельної безпеки України. Найбільш небезпечною загрозою для національної безпеки є війна з Росією. Вплив війни на зовнішню

торгівлю відбувається внаслідок окупації російськими військами значної частини території України, зниження ракетними обстрілами промислових підприємств, втрати людського капіталу, руйнування транспортної інфраструктури та блокування чорноморських портів. Воєнні дії призводять до загострення таких загроз, як «істотне зниження обсягів експорту та імпорту; втрата зовнішніх ринків збуту аграрної та металургійної продукції; низька ефективність експорту; зростання технологічної та імпортової залежності; зниження експорту продукції машинобудування» [50]. З огляду на зазначене, прояв загроз, пов'язаних з війною, ми оцінили максимальною кількістю балів, а їх вплив на формування сукупності загроз також є істотним, оскільки охоплює усі сфери життєдіяльності.

Незважаючи на функціонування зони вільної торгівлі України з ЄС, експортери все ще стикаються з перешкодами у вигляді технічних вимог та стандартів, які застосовуються країнами ЄС щодо українських товарів. Багато підприємств, зокрема МСП, мають труднощі у забезпеченні відповідності продукції, яку вони виготовляють, європейським стандартам. Ситуація ускладнилася в умовах війни, коли через блокування морського шляху, українським експортерам було надано можливість транспортувати сільськогосподарську продукцію через територію країн ЄС, але окремі країни ЄС (Польща, Словаччина, Угорщина) запровадили ембарго на ввезення на їхню територію такої аграрної продукції, як пшениця, кукурудза, ріпак, насіння соняшника [56]. Отже, попри існування чітких інституційних правил, що встановлені Європейською комісією та затверджені у відповідних документах, виникають загрози внаслідок змін умов торгівлі окремими країнами-членами ЄС, що може призводити до наслідків, які нівелюють переваги, отримані від лібералізації торгівлі зі Співтовариством. Проте, зазначені явища наразі не мають масового характеру, ембарго запровадили лише три країни стосовно кількох видів аграрної продукції до кінця 2023 р. [57]. Тому прояв цього фактору ми оцінили в три бали, а його вага – є порівняно не високою.

Посилення конкуренції на світових ринках є істотною загрозою для українських експортерів, оскільки в умовах війни підприємства зосереджені на збереженні існуючих потужностей виробництва і практично не інвестують в модернізацію та розвиток. У випадку довготривалих бойових дій така ситуація призведе до поглиблення технологічного розриву між Україною та більшістю торговельних партнерів. Проте, в умовах війни та в період повоєнного відновлення конкурентоспроможність української продукції військово-промислового комплексу буде поступово зростати, що дозволить певною мірою знизити цю загрозу. Тому цей фактор отримав доволі високу оцінку (4 бали), але не найвищу. Порівняно слабшою є загроза зниження цін на сільськогосподарську продукцію, що обумовлено зростаючим попитом на продовольство в світовому масштабі. З огляду на переважання сільськогосподарської сировини в українському експорті, у випадку зниження світових цін на зернові культури, ефективність експорту також істотно знизиться. Цим зумовлена оцінка цього фактора в три бали при істотній його вагомості (0,22).

Як показано в таблиці 3.2, підсумкова оцінка можливостей розвитку зовнішньої торгівлі України становить 4,37 бали і перевищує підсумкову оцінку загроз (3,91 бали). Отже, за результатами проведеного аналізу ми отримали стратегічну позицію зовнішньої торгівлі України, яка характеризується перевищенням слабких сторін над сильними сторонами ($S < W$) та переважанням можливостей над загрозами ($O > T$). Як було зазначено у підрозділі 1.3, в умовах, коли ситуація в зовнішній торгівлі визначається її слабкими сторонами і формується під впливом можливостей у зовнішньому середовищі, з метою зміцнення зовнішньоторговельної безпеки доцільно обрати стратегію формулювання нових позицій та підвищення конкурентоспроможності, спрямовану на усунення існуючих недоліків та протидію загрозам (див. табл.1.3).

Грунтуючись на результатах проведеного дослідження визначимо стратегічні напрями зниження загроз зовнішньоторговельній безпеці України.

Для зниження загроз, що виникають внаслідок активних бойових дій та підвищують ризики підприємницької діяльності в Україні, важливо забезпечити функціонування та розвиток вітчизняних підприємств військово-промислового комплексу ще під час війни. Необхідно використати зростаючий потенціал України у виробництві зброї, що обумовлено значним практичним досвідом її використання в умовах реальних бойових дій. Збільшення виробництва зброї та військової техніки пришвидшить перемогу Збройних Сил України, що створить передумови для повоєнного відновлення економіки.

Для подолання загроз, які виникають внаслідок низької конкурентоспроможності вітчизняної продукції на світових ринках, доцільно розвивати галузі промисловості, що виготовляють та експортують продукцію з високим рівнем доданої вартості. Особлива увага держави має приділятися експортоорієнтованим підприємствам високотехнологічних галузей, які повинні отримувати сприяння при реалізації інноваційних проектів, проведенні модернізації та технічного оновлення виробничих потужностей, розширенні існуючих та створенні нових виробничих потужностей. В умовах повоєнного відновлення важливим напрямом має стати залучення міжнародної допомоги у вигляді грантів для відновлення промислових підприємств з урахуванням вимог відповідності критеріям Індустрії 4.0. Це своєю чергою дозволить знизити фактор слабких сторін, який визначається низькою високотехнологічністю експорту товарів.

Зниження загроз, які виникають внаслідок невиконання окремими країнами умов Поглибленої та всеосяжної зони вільної торгівлі між Україною та ЄС, можливо за рахунок зменшення аграрної складової в експорті української продукції на європейські ринки. При цьому, стратегічним завданням для України визначимо поступове збільшення частки продукції з високим вмістом доданої вартості в експорті, що можливо досягнути шляхом розвитку промислових потужностей з переробки сільськогосподарської сировини в готові продукти харчування.

Вирішення цієї проблеми сприятиме також зниженню загрози, пов'язаної з ціновими коливаннями на світових ринках сільськогосподарської продукції. Водночас, експорт готових продуктів харчування на європейські ринки обмежується фіто-санітарними нормами, стандартами та квотами. Крім цього, також окремі країни можуть використовувати додаткові обмеження з метою захисту національних виробників продуктів харчування. Для уникнення цих загроз необхідно здійснювати пошук нових ринків та розробляти окремі програми виходу на ринки країн Африки та Азії, що, своєю чергою, сприятиме збільшенню географічної диверсифікації експорту і зміцнить сильні сторони зовнішньої торгівлі.

3.2. Прогнозування проміжних результатів реалізації стратегії зовнішньоторговельної безпеки

Стратегія зовнішньоторговельної безпеки розробляється на період більше 5-ти років, а тому оцінку її ефективності доцільно проводити на кінцевому етапі реалізації. Водночас, з метою забезпечення контролю за реалізацією стратегічних заходів та можливості їх коригування доцільно проводити проміжний контроль результатів впровадження стратегії у короткостроковому періоді. З цією метою необхідно встановити контрольні показники, тобто орієнтири, які мають бути досягнені в результаті втілення стратегічних напрямів з протидії загрозам зовнішньоторговельній безпеці. Для цього застосуємо методичний підхід екстраполяції тренду та отриманні на цій основі прогнозних показників економічного зростання України як результату покращення індикаторів зовнішньоторговельної безпеки. Це дозволить на основі отриманих рівнянь лінійної регресії (підрозділ 2.3) розрахувати прогнозні значення індикаторів зовнішньоторговельної безпеки, які будуть прийнятним з точки зору забезпечення необхідних темпів економічного зростання України.

Як було показано у підрозділі 2.3, найсильнішою була залежність ВВП України у фактичних цінах від частки провідної країни-партнера у

зовнішньоторговельному обороті та коефіцієнта технологічної залежності (див. рівняння 2.1). Тому першим етапом прогнозування буде отримання прогнозних значень ВВП України на період 2024-2026 рр. На основі побудови трендової моделі для ВВП з використанням статистичних даних за 2012-2022 рр. визначимо найбільш ймовірний сценарій зміни цього показника у короткостроковій перспективі. За час повномасштабної війни ВВП України зменшився на 19,6% (з 199770 млн дол. США у 2021 р. до 160500 млн дол. США), тому для відновлення економіки темпи зростання цього показника повинні бути не нижче 20% щороку.

Як видно з рисунку 3.1, найвищою є ймовірність (57,7%) зміни ВВП України згідно поліноміальної функції другого порядку, що забезпечить середньорічні темпи приросту цього показника на рівні 23,4%. За результатами прогнозування, за умови завершення війни у 2023 р. можемо очікувати зростання ВВП у фактичних цінах з 269986 млн дол. США у 2024 р. до 365462 млн дол. США у 2026 р.

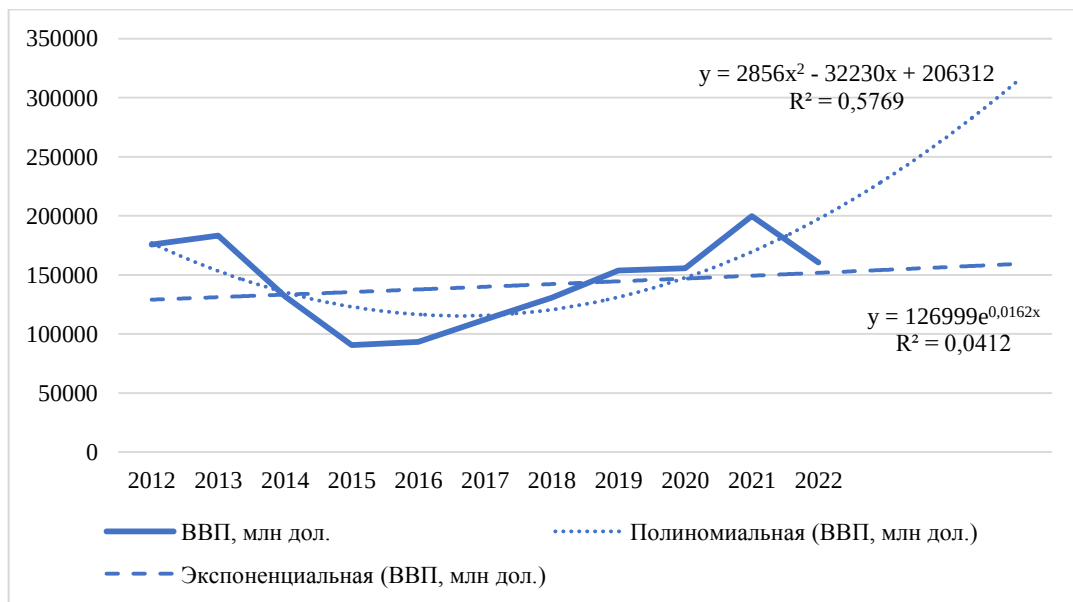

Рис. 3.1. Динаміка та прогноз ВВП України у фактичних цінах у період 2012-2026 рр.

Джерело: розраховано автором за даними [39]

З іншого боку, для розв'язку рівняння 2.1 (підрозділ 2.3), необхідно побудувати прогнозні сценарії зміни показників частки провідної країни-

партнера у зовнішньоторговельному обороті та коефіцієнта технологічної залежності. За результатами наших розрахунків найбільш ймовірним (82,4%) сценарієм зміни частки провідної країни-партнера у зовнішньоторговельному обороті України є подальше зниження цього показника згідно степеневій функції, а для коефіцієнта технологічної залежності найбільшою є ймовірність (61,6%) зростання за лінійною функцією (рис. 3.2). Отже, згідно отриманих рівнянь, частка провідної країни-партнера у зовнішньоторговельному обороті України зменшиться з 14,2% у 2022 р. до 10,1% у 2026 р., а коефіцієнт технологічної залежності збільшиться з 2,8 до 3,4 за відповідний період.

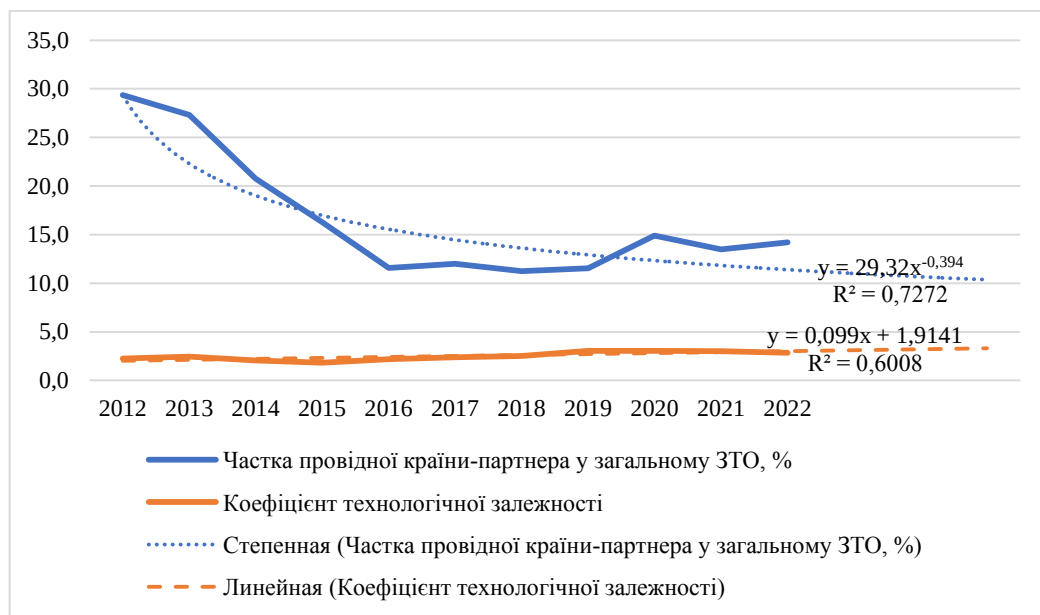

Рис. 3.2. Динаміка та прогноз частки провідної країни-партнера у зовнішньоторговельному обороті та коефіцієнта технологічної залежності України у 2012-2026 рр.

Джерело: побудовано автором за даними (додаток А, табл. А.1)

З метою отримання прогностного значення зміни ВВП України у фактичних цінах, яке буде обумовлене динамікою частки провідної країни-партнера у зовнішньоторговельному обороті та коефіцієнта технологічної залежності, розрахуємо значення відсоткової зміни цих двох індикаторів на період 2024-2026 рр. Згідно наших розрахунків, найбільша зменшення частки провідної країни-партнера у зовнішньоторговельному обороті може відбутися у 2024 р. і становитиме 3,1% відносно попереднього року. У наступні роки

зниження цього індикатора буде повільнішим і становитиме відповідно 2,87% та 2,68% (табл. 3.3). Зростаюча динаміка коефіцієнта технологічної залежності також уповільниться з 3,19% у 2024 р. порівняно з 2023 р. до 2,99% у 2026 р. порівняно з 2025 р. Підставимо дані про прогнозні щорічні зміни індикаторів у рівняння 2.1 та розрахувавши його отримаємо прогнозні значення щорічної зміни ВВП України у фактичних цінах на рівні 11,8%, яке може відбутися в результаті реалізації розглянутих вище прогнозних сценаріїв зміни індикаторів частки провідної країни-партнера у зовнішньоторговельному обороті та коефіцієнта технологічної залежності. Отже, більша частина необхідного щорічного зростання ВВП України у 2024-2026 рр. може бути забезпечена за рахунок зміни цих двох індикаторів зовнішньоторговельної безпеки, що вважаємо позитивною тенденцією.

Таблиця 3.3

Прогнозування зміни ВВП України як функції від змін частки провідної країни-партнера у зовнішньоторговельному обороті та коефіцієнта технологічної залежності

Рік	Прогнозне значення індикатора		Зміна індикатора, % до попереднього року		Прогнозне значення зміни ВВП, %
	Частка провідної країни-партнера у загальному ЗТО, %	Коефіцієнт технологічної залежності	Частка провідної країни-партнера у загальному ЗТО	Коефіцієнт технологічної залежності	
2024	10,67	3,2	-3,10	3,19	11,88
2025	10,36	3,3	-2,87	3,09	11,86
2026	10,08	3,4	-2,68	2,99	11,84

Джерело: розраховано автором

Динаміка ВВП України у розрахунку на одну особу також відображає економічне зростання і значною мірою залежить від окремих індикаторів зовнішньоторговельної безпеки (див. рівняння 2.3). У 2022 р. показник ВВП на одну особу становив 3900,5 дол. США, що на 19,2% менше порівняно з попереднім роком, коли цей показник дорівнював 4826,6 дол. США. З огляду на таке істотне зниження цього показника, для відновлення економіки необхідно забезпечити щорічні темпи його зростання на рівні 20%. Прогнозування

динаміки ВВП на одну особу дозволяє обрати в якості найбільш ймовірного сценарію (60,7%) зміну цього показника згідно поліноміальної функції другого порядку (рис. 3.3), що забезпечить середньорічні темпи приросту цього показника на рівні 22%. За результатами прогнозування, можемо очікувати зростання ВВП у фактичних цінах з 6437,6 дол. США у 2024 р. до 8631,6 дол. США у 2026 р.

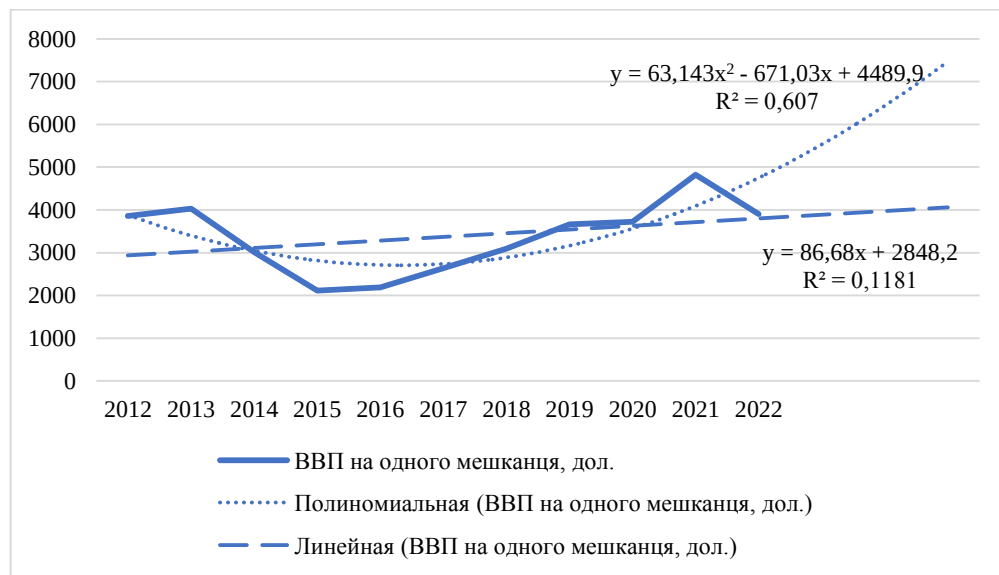

Рис. 3.3. Динаміка та прогноз ВВП України у розрахунку на одну особу у період 2012-2026 рр.

Джерело: розраховано автором за даними [39]

У результаті регресійного аналізу було виявлено сильний взаємозв'язок між ВВП України у розрахунку на одну особу та зміною експортної квоти, коефіцієнта покриття експортом імпорту, частки провідної країни-партнера в зовнішньоторговельному обороті (див. рівняння 2.3). Побудувавши прогнозні сценарії зміни цих індикаторів зовнішньоторговельної безпеки на 2024-2026 рр. ми зможемо розрахувати їхні прогнозні значення і проаналізувати, як їхня динаміка вплине на зміну ВВП на одну особу. За результатами прогнозування найбільш ймовірним (50,9%) сценарієм зміни експортної квоти України є подальше зниження цього показника згідно лінійної функції, а для коефіцієнта покриття експортом імпорту найбільшою є ймовірність (35,5%) зростання за поліноміальною функцією третього порядку (рис. 3.4). Отже, за нашими

розрахунками, експортна квота зменшиться з 34,1% у 2022 р. до 30,1% у 2026 р., а коефіцієнт покриття експортом імпорту збільшиться з 0,79 до 1,43 за відповідний період.

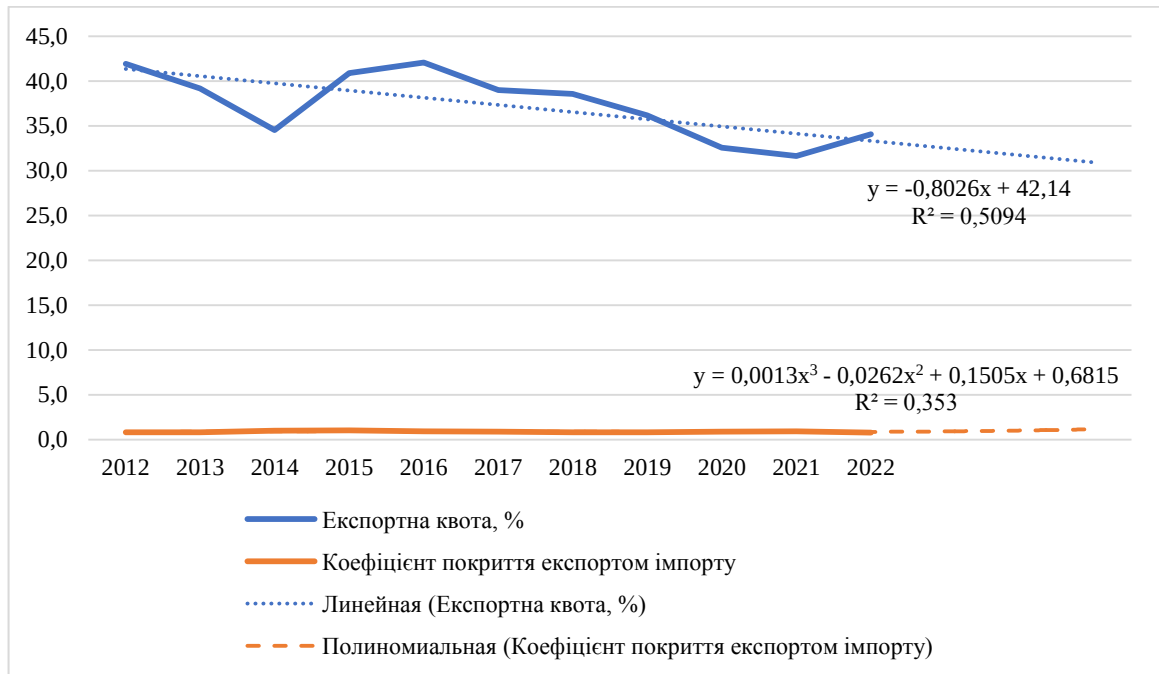

Рис. 3.4. Динаміка та прогноз експортної квоти та коефіцієнту покриття експортом імпорту України у 2012-2026 рр.

Джерело: побудовано автором за даними (додаток А, табл. А.1)

З метою прогнозування зміни ВВП України у розрахунку на одну особу на період 2024-2026 рр., обумовленої динамікою експортної квоти, коефіцієнтом покриття експортом імпорту та частки провідної країни-партнера у зовнішньоторговельному обороті, розрахуємо значення відсоткової зміни цих індикаторів. Динаміка частки провідної країни-партнера у зовнішньоторговельному обороті наведена у таблиці 3.3. За результатами наших розрахунків, експортна квота буде зменшуватися щороку приблизно на 2,5% (табл. 3.4). Темпи зростання коефіцієнта покриття експортом імпорту очікуються доволі високими і перевищуватимуть 10% щороку. Підставимо дані про прогнозні щорічні зміни індикаторів у рівняння 2.3 і після його розрахунку отримаємо прогнозні значення щорічної зміни ВВП України на одну особу, які є від'ємними. Отже, розрахована нами прогнозна динаміка експортної квоти,

коефіцієнта покриття експортом імпорту та частки провідної країни-партнера у зовнішньоторговельному обороті не забезпечить зростання ВВП на одну особу у 2024-2026 рр., а навпаки обумовить його зниження. У зв'язку з цим необхідно забезпечити економічне зростання за рахунок індикаторів, зростання яких має позитивний вплив як на стан зовнішньоекономічної безпеки, так і на показники ВВП.

Таблиця 3.4

Прогнозування зміни ВВП України у розрахунку на одну особу як функції від зміни окремих індикаторів зовнішньоторговельної безпеки

Рік	Прогнозні значення індикаторів		Зміна індикатора, % до попереднього року			Прогнозне значення зміни ВВП на одну особу, %
	Експортна квота, %	Коефіцієнт покриття експортом імпорту	Експортна квота, %	Коефіцієнт покриття експортом імпорту	Частка провідної країни-партнера у загальному ЗТО, %	
2024	31,7	1,06	-2,46	10,9	-3,1	-0,7
2025	30,9	1,22	-2,53	14,4	-2,8	-6,5
2026	30,1	1,43	-2,59	17,2	-2,6	-11,2

Джерело: розраховано автором

З метою прогнозування індексу ВВП України використаємо прогнозні дані ВВП у фактичних цінах, визначені на основі тренду поданого на рисунку 3.1. За нашими розрахунками, упродовж 2024-2026 рр. індекс ВВП становитиме 116% щороку. Для визначення прогнозної зміни індексу ВВП України у 2024-2026 рр. від зміни індикаторів зовнішньоторговельної безпеки згідно рівняння 2.4 (підрозділ 2.3) розробимо прогнозні сценарії для показників імпоротної квоти та частки високотехнологічних товарів в експорті, прогнозні дані про зміну частки провідної країни-партнера в зовнішньоторговельному обороті ми розраховували раніше (див. табл. 3.3).

Найбільш ймовірним (70,2%) сценарієм зміни імпоротної квоти є подальше її зниження згідно степеневої функції (рис. 3.5). Частка високотехнологічних товарів в експорті також буде знижуватися, про що свідчить прогнозний тренд згідно поліноміальної функції другого порядку з ймовірністю на рівні 13,5%, яка є невисокою, але найвищою з усіх можливих

функціональних залежностей. За нашими розрахунками, коефіцієнт імпортої залежності у 2024 р. збільшиться до 37,4% порівняно з 2022 р., коли цей показник становив 36,5%. Проте, у 2025-2026 рр. з високою ймовірністю може відбутися їхнє зниження до 37,1% та 36,7% відповідно. Згідно нашого прогнозу, частка високотехнологічних товарів в експорті також може зменшитися з 5,9% у 2023 р. до 5,4% у 2026 р.

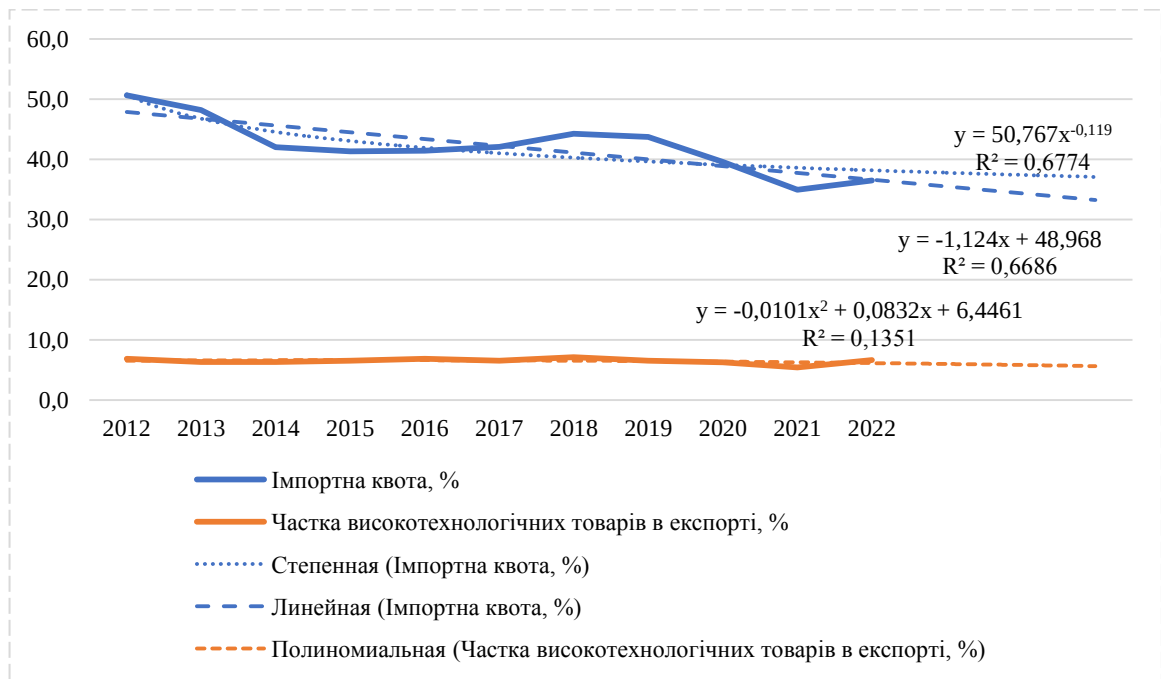

Рис. 3.5. Динаміка та прогноз імпортої квоти та частки високотехнологічних товарів в експорті України у 2012-2026 рр.

Джерело: побудовано автором за даними (додаток А, табл. А.1)

Для прогнозування зміни індексу ВВП України на період 2024-2026 рр., що відбудеться під впливом динаміки таких індикаторів, як імпортої квота, частка провідної країни-партнера у зовнішньоторговельному обороті та частка високотехнологічних товарів в експорті, використаємо взаємозалежність цих показників (див. рівняння 2.4). За нашими розрахунками, імпортої квота буде зменшуватися щороку менше, ніж на 1% (табл. 3.5). Найбільша зміна частки високотехнологічних товарів в експорті може відбутися у 2026 р. (-3,7%). Підставимо дані про прогнозні щорічні зміни індикаторів у рівняння 2.4 і на основі його розрахунку отримаємо прогнозні значення щорічної зміни індексу ВВП України, які є додатніми. Отже, розрахована нами прогнозна динаміка

імпоротної квоти, частки провідної країни-партнера у зовнішньоторговельному обороті та частки високотехнологічної продукції в експорті забезпечить зростання індексу ВВП у 2024-2026 рр. в середньому на 6,5%. Проте, для відновлення економічного зростання України в умовах повоєнної відбудови необхідно забезпечити збільшення індексу ВВП на 16% щороку. Тому, близько 10% зростання індексу ВВП повинні забезпечувати інші чинники.

Таблиця 3.5

Прогнозування зміни індексу ВВП України як функції від зміни окремих індикаторів зовнішньоторговельної безпеки

Роки	Прогнозні значення індикаторів			Розрахунок зміни, %			Зміна індексу ВВП, %
	Імпортна квота, %	Частка провідної країни-партнера у загальному ЗТО, %	Частка високотех. товарів в експорті, %	Імпортна квота	Частка провідної країни-партнера у загальному ЗТО	Частка високотех. товарів в експорті	
2024	37,4	10,67	5,8	-0,94	-3,1	-2,8	6,00
2025	37,1	10,36	5,6	-0,87	-2,8	-3,2	6,51
2026	36,7	10,08	5,4	-0,81	-2,6	-3,7	7,05

Джерело: розраховано автором

Як показало проведене дослідження, за умови розробки стратегії зовнішньоекономічної безпеки України на 2024-2030 рр. та початку її реалізації після завершення бойових дій у 2024 р., позитивні ефекти від зовнішньої торгівлі у період 2024-2026 рр. можуть проявлятися у вигляді щорічного збільшення ВВП у фактичних цінах на рівні 11,8% за рахунок зменшення частки провідної країни-партнера у зовнішньоторговельному обороті та незначного зростання коефіцієнта технологічної залежності. Водночас, зниження експортної квоти та частки провідної країни-партнера у зовнішньоторговельному обороті при одночасному зростанні коефіцієнта покриття експортом імпорту може обумовити спадну динаміку показника ВВП у розрахунку на одну особу в середньому на 6,2% щороку. При цьому, у перші три роки реалізації стратегії існуватиме висока ймовірність щорічного збільшення індексу ВВП України в середньому на 6,5% переважно завдяки

зниженню частки провідної країни-партнера у зовнішньоторговельному обороті та частки високотехнологічної продукції в експорті товарів.

Висновки до розділу

1. Стратегічна позиція зовнішньої торгівлі України характеризується перевищенням слабких сторін над сильними сторонами та переважанням можливостей над загрозами. Ситуація в зовнішній торгівлі визначається її слабкими сторонами і формується під впливом можливостей у зовнішньому середовищі. Тому з метою зміцнення зовнішньоторговельної безпеки доцільно обрати стратегію формулювання нових позицій та підвищення конкурентоспроможності, спрямовану на усунення існуючих недоліків та протидію загрозам. Стратегічні напрями зниження загроз зовнішньоторговельній безпеці України повинні передбачати: (1) розвиток вітчизняних підприємств військово-промислового комплексу на основі використання досвіду бойових дій та за підтримки іноземних інвесторів; (2) посилення міжнародної конкурентоспроможності підприємств, що виготовляють високотехнологічну продукцію; (3) ефективне використання міжнародної грантової допомоги для відновлення промислових підприємств з урахуванням перспектив розвитку Індустрії 4.0; (4) збільшення частки продукції з високим вмістом доданої вартості в експорті за рахунок розвитку промислових потужностей з переробки сільськогосподарської сировини; (5) збільшення рівня географічної диверсифікації експорту за рахунок пошуку нових ринків та розробки програм виходу на ринки країн Африки та Азії.

2. Розробка стратегії зовнішньоекономічної безпеки України на 2024-2030 рр., за умови початку її реалізації після завершення бойових дій у 2024 р. сприятиме отриманню позитивних ефектів від зовнішньої торгівлі у період 2024-2026 рр. Насамперед, можемо очікувати щорічне збільшення ВВП у фактичних цінах на рівні 11,8% за рахунок зменшення частки провідної країни-партнера у зовнішньоторговельному обороті та незначного зростання коефіцієнта технологічної залежності. Також існуватиме висока ймовірність

щорічного збільшення індексу ВВП України в середньому на 6,5% переважно завдяки зниженню частки провідної країни-партнера у зовнішньоторговельному обороті та частки високотехнологічної продукції в експорті товарів. При цьому можуть виникати негативні зміни показника ВВП у розрахунку на одну особу в середньому на 6,2% щороку внаслідок зниження експортної квоти та частки провідної країни-партнера у зовнішньоторговельному обороті за одночасного зростання коефіцієнта покриття експортом імпорту може обумовити спадну динаміку.

ВИСНОВКИ

1. Стан зовнішньоторговельної безпеки значною мірою впливає на економічне зростання країни та залежить від забезпеченості країни ресурсами, якості робочої сили, розвитку інфраструктури та міжнародної конкурентоспроможності провідних галузей промисловості. Зовнішньоторговельна безпека держави визначається як стан сфери зовнішньої торгівлі країни, який забезпечує досягнення національних інтересів на основі ефективної участі країни у міжнародному поділі праці та включення вітчизняних виробників у глобальні ланцюги створення вартості.

2. Важливим чинником зовнішньоторговельної безпеки держави є стратегічне управління зовнішньою торгівлею, що забезпечує оптимальне співвідношення між показниками експорту та імпорту за рахунок збалансованого застосування інструментів і важелів різних політик (імпортозаміщення, відкритої торгівлі, протекціонізму). Стратегії торгівлі провідних країн включають низку базових пріоритетів, які поєднують засади лібералізації та відкриття національних ринків із збереженням частини торговельних бар'єрів та забезпеченням контролю над експортом стратегічних товарів і промисловим імпортом з метою зниження загроз економічній безпеці. Значна увага в стратегіях зовнішньої торгівлі також приділяється підтримці малих і середніх підприємств та дотриманню принципів сталого розвитку.

3. Ступінь досягнення національних інтересів в частині зовнішньої торгівлі значною мірою залежить від стратегії зовнішньоторговельної безпеки, яка є інституційним інструментом протидії внутрішнім та зовнішнім загрозам. Для обґрунтування стратегічних напрямів зміцнення зовнішньоторговельної безпеки необхідно оцінити стан зовнішньоторговельної безпеки на основі індикаторного методу; визначити стратегічну позицію зовнішньої торгівлі за результатами SWOT-аналізу; оцінити вплив зовнішньоторговельної безпеки на економічне зростання країни за допомогою регресійного аналізу та розробити прогнозні сценарії зміни основних показників у короткостроковому періоді.

4. В умовах війни в Україні посилилися загрози, пов'язані із погіршенням платіжного балансу, зменшенням валютної виручки та зниженням спроможності держави забезпечувати критичний імпорт. Внаслідок блокування російськими військами морських логістичних шляхів доставки українських товарів в країни Азії та Африки зросли загрози зниження диверсифікації географічної та товарної структури зовнішньої торгівлі України. Зростання частки сільськогосподарської продукції при одночасному зменшенні частки високотехнологічних товарів в експорті з України свідчить про загрозу зниження валютної ефективності експорту. Збільшення імпорту високотехнологічних товарів до України посилює загрозу зростання технологічної залежності економіки.

5. Результати аналізу динаміки індикаторів зовнішньоторговельної безпеки України за останні 10 років дозволяють зробити висновки про загострення загроз, які виникають через невідповідність критеріям безпеки таких індикаторів: коефіцієнт покриття експортом імпорту; співвідношення експорту та імпорту до ВВП; частка високотехнологічної продукції в експорті товарів; частка високотехнологічної продукції в імпорті; коефіцієнт технологічної залежності. Лише показник частки провідної країни-партнера в зовнішньоторговельному обороті покращився і був нижче максимально допустимого значення, що свідчить про зниження загроз зовнішньоторговельній безпеці України в результаті підвищення рівня диверсифікованості зовнішньої торгівлі та зниження.

6. Упродовж 2012-2022 рр. економічне зростання України значною мірою залежало від рівня зовнішньоторговельної безпеки. Пришвидшенню економічного зростання сприяла зміна імпоротної квоти, частки провідної країни-партнера у загальному зовнішньоторговельному обороті, коефіцієнта технологічної залежності. На економічне зростання України негативно впливала зміна експортної квоти, коефіцієнта покриття експортом імпорту, частки високотехнологічних товарів в експорті. Зміна ступеня відповідності критеріям безпеки експортної квоти та частки високотехнологічних товарів в

імпорту позитивно впливала на економічне зростання України, а зміна коефіцієнта покриття експортом імпорту, частки провідної країни-партнера у зовнішньоторговельному обороті та коефіцієнта технологічної залежності - здійснювала негативний вплив.

7. Стратегічний аналіз показав, що ситуація в зовнішній торгівлі України визначається її слабкими сторонами і формується під впливом можливостей у зовнішньому середовищі. З метою зміцнення зовнішньоторговельної безпеки України доцільно обрати стратегію формулювання нових позицій та підвищення конкурентоспроможності, спрямовану на усунення існуючих недоліків та протидію загрозам. Стратегічні напрями зниження загроз зовнішньоторговельній безпеці України охоплюють: розвиток вітчизняних підприємств військово-промислового комплексу на основі використання досвіду бойових дій та за підтримки іноземних інвесторів; посилення міжнародної конкурентоспроможності підприємств, що виготовляють високотехнологічну продукцію; ефективне використання міжнародної грантової допомоги для відновлення промислових підприємств з урахуванням перспектив розвитку Індустрії 4.0; збільшення частки продукції з високим вмістом доданої вартості в експорті за рахунок розвитку промислових потужностей з переробки сільськогосподарської сировини; збільшення рівня географічної диверсифікації експорту за рахунок пошуку нових ринків та розробки програм виходу на ринки країн Африки та Азії.

8. Реалізація стратегії зовнішньоекономічної безпеки України на 2024-2030 рр. сприятиме економічному зростанню країни у короткостроковому періоді завдяки розвитку зовнішньої торгівлі. Щорічному збільшенню ВВП у фактичних цінах у 2024-2026 рр. сприятиме зменшення частки провідної країни-партнера у зовнішньоторговельному обороті та незначне зростання коефіцієнта технологічної залежності. Існує висока ймовірність щорічного збільшення індексу ВВП України за рахунок зниження частки провідної країни-партнера у зовнішньоторговельному обороті та частки високотехнологічної продукції в експорті товарів. Водночас, негативні зміни показника ВВП у

розрахунку на одну особу можуть бути обумовлені зниженням експортної квоти та частки провідної країни-партнера у зовнішньоторговельному обороті при одночасному зростанні коефіцієнта покриття експортом імпорту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Bajwa, S., Siddiqi, M. W. Trade openness and its effects on economic growth in selected South Asian countries: a panel data study. World Academy of Science, Engineering and Technology. 2011. №50(2). pp. 1073-1078.
2. Zeren, F., Ari, A. Trade openness and economic growth: A panel causality test. International journal of business and social science. 2013. №4(9).
3. Gries, T., Redlin, M. Trade openness and economic growth: a panel causality analysis. In: International conferences of RCIE, KIET, and APEA. 2012. March, pp. 16-18.
4. Hye, Q. M. A., Lau, W. Y. Trade openness and economic growth: empirical evidence from India. Journal of Business Economics and Management. 2015. №16(1). pp. 188-205.
5. Fetahi-Vehapi, M., Sadiku, L., Petkovski, M. Empirical analysis of the effects of trade openness on economic growth: An evidence for South-East European countries. Procedia Economics and Finance. 2015. №19. pp.17-26.
6. Keho, Y. The impact of trade openness on economic growth: The case of Cote d'Ivoire. Cogent Economics & Finance. 2017. №5(1). p.13-32.
7. Про Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року. Указ Президента України від 11 серпня 2021 року № 347/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0048525-21#Text>.
8. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України. Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29 жовтня 2013 року № 1277. URL: <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=ukUA&tag=MetodichniRekomendatsii>.
9. Третяк В. В., Гордієнко Т. М. Економічна безпека: сутність та умови формування. Економіка та держава. 2010. № 1. С. 6 – 8.
10. Варналій З.С. Економічна безпека: навчальний посібник. К. : Знання, 2009. 648 с.
11. Гнатенко В. Основні складові економічної безпеки держави. Державне управління. 2021. №1 (7). URL: <https://nvdu.undicz.org.ua/index.php/nvdu/article/view/143>.

12. Миценко І.М., Бабець І.Г. Трансформація системи управління зовнішньоекономічною та інвестиційною безпекою України в умовах глобалізації: монографія. Кропивницький: ЦНТУ, Поліграф-Сервіс, 2021. - 464 с.

13. Сухоруков А.І., Мошенський С.З., Петрук О.М. Національна економічна безпека: навч. посібник / за ред. А. І. Сухорукова. Житомир: Рута, 2010. 384 с.

14. Бобиль В. В., Лоскутова Г. А., Дронь М. А. Ризики та джерела загроз зовнішньоекономічної безпеки України. Review of transport economics and management. 2022. Iss. 8(24). URL: <https://doi.org/10.15802/rtem2022/257978>.

15. Кизим М.О., Полякова О.Ю., Шликова В.О. Оцінка зовнішньоторговельної безпеки України в контексті включення у ланцюги доданої вартості. Аналітична довідка. Харків: Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку НАН України, 2019. 19 с.

16. Adıgüzel Selminaz. Strategies in International Trade. International Journal of Science and Research (IJSR). 2020. Vol. 9 (10). URL: https://www.researchgate.net/publication/344955409_Strategies_in_International_Trade_International_Journal_of_Science_and_Research_IJSR.

17. Mixed Strategy. URL: www.altayli.net/alternatif-sanayilesme-dis-ticaret-stratejileri-ve-24-ocak-kararlari.html.

18. Drezner, D. W. U.S. Trade Strategy Free Versus Fair. US Council on Foreign Relations. 2006. URL: <https://faculty.fiu.edu/~revellk/pad3034/Drezner.pdf>.

19. Burfisher M. E. and Zahniser S. Multilateralism and Regionalism: Dual Strategies for Trade Reform. URL: <https://www.ers.usda.gov/amber-waves/2003/september/multilateralism-and-regionalism-dual-strategies-for-trade-reform/>.

20. National Export Strategy – 2023. Trade Promotion Coordinating Committee. URL: <https://www.trade.gov/national-export-strategy>.

21. Lane N. Manufacturing Revolutions: Industrial Policy and Industrialization in South Korea. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3890311.
22. Towards open and fair world-wide trade. URL: https://european-union.europa.eu/priorities-and-actions/actions-topic/trade_en.
23. Implementing and enforcing EU trade agreements. URL: https://policy.trade.ec.europa.eu/enforcement-and-protection/implementing-and-enforcing-eu-trade-agreements_en.
24. Legal provisions of COM(2021) 66 - Trade Policy Review - An Open, Sustainable and Assertive Trade Policy. URL: https://www.eumonitor.eu/9353000/1/j4nvhdcs8bljza_j9vvik7m1c3gyxp/vlgfhx3uw_mzw.
25. Dawidczyk A. Analiza strategiczna jako narzędzie planowania strategii bezpieczeństwa narodowego. Studia Politologiczne. 2014. Vol. 34. URL: <http://www.studiapolitologiczne.pl/Analiza-strategiczna-njako-narzedzie-planowania-nstrategii-bezpieczenstwa-narodowego,115872,0,1.html>.
26. Nazarko Ł., Szpilko D., Jankowska J. Scope and methods of strategic diagnosis in strategic documents of Polish regions. Optimum Economic Studies. 2013. Vol. 4(64). P. 47-60.
27. Kowalczewski W., Nazarko J. 2006 Przegląd stosowanych instrumentów zarządzania, [w:] Instrumenty zarządzania współczesnym przedsiębiorstwem, W. Kowalczewski, J. Nazarko (red.), Warszawa.
28. Bryl R., Sztando A. 2009 Teoretyczne i praktyczne aspekty planowania strategicznego w skali regionalnej i lokalnej, [w:] Planowanie kompetencji kadr w regionie istotą rozwoju Dolnego Śląska, M. Klamut (red.), Wrocław, p. 73.
29. Uwarunkowania rozwoju nanotechnologii w województwie podlaskim: wyniki analiz STEEPVL i SWOT 2010, J. Nazarko, Z. Kędzior (red.), Białystok, s. 67.
30. Економіка та економічна безпека держави. Теорія та практика : Монографічний навчальний посібник / С. Давиденко, О. Єгорова, В.

Приходько, П. Матішак, Я. Голоніч, П. Копінець, М. Мачкінова, М. Добровольська та ін. – Ужгород: РІК-У, 2017. – 388 с.

31. Щомісячні обсяги товарної структури зовнішньої торгівлі. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2008/zd/str_eit/arh_s_eit_u.htm.

32. Товарна структура зовнішньої торгівлі у січні-липні 2022 року. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2022/zd/tsztt/arh_tsztt2022_u.html.

33. Товарна структура зовнішньої торгівлі у січні-липні 2023 року. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2023/zd/tsztt/arh_tsztt2023_u.html.

34. Ус І., Гавриленко Н. Вплив війни на зовнішню торгівлю України (за підсумками першого півріччя 2022 р.). URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/mizhnarodni-vidnosyny/vplyv-viyny-na-zovnishnyu-torhivlyu-ukrayiny-za-pidsumkamy>.

35. Географічна структура зовнішньої торгівлі товарами України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua>.

36. Зовнішньоекономічна діяльність в Україні. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/oper_new.html.

37. Новікова Л.Ф., Новікова К.І. Зовнішньоекономічна безпека України в умовах глобалізації. URL: [http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64vamsue_2011_2\(46\)_9.pdf](http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64vamsue_2011_2(46)_9.pdf).

38. Чернова О.В., Попко В.М. Комплексна оцінка сучасного стану зовнішньоекономічної безпеки України. Економіка і суспільство. 2017. Вип. 9. С. 133-138.

39. Номінальний ВВП України з 2002 по 2022 рр. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/gdp/>.

40. Товарна структура зовнішньої торгівлі України у 2012-2022 рр. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2022/zd/tsztt/arh_tsztt2022_u.html.

41. Експортна стратегія України. Дорожня карта стратегічного розвитку торгівлі України на період 2017 – 2021 роки. URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=fc52064e-dd46-4642-91f4-ad826151aaba&tag=InformatsiiniMaterialiEksportnaStrategiiaUkraini>.

42. Стоян О.Ю. Стратегічне планування зовнішньоекономічної діяльності України: стан, проблеми, вибір програми дій. Інвестиції: практика та досвід. 2017. №24. С. 22-27.

43. Кримчак Л. Трансформація ризиків та загроз економічної безпеки вітчизняних суб'єктів господарювання. Development service industry management. 2023. № 1. С. 56-60. URL: [https://doi.org/10.31891/dsim-2023-1\(6\)](https://doi.org/10.31891/dsim-2023-1(6)).

44. Зона вільної торгівлі між Україною та ЄС. Офіційний сайт Представництва України при Європейському Союзі. URL: <https://ukraine-eu.mfa.gov.ua/posolstvo/torgovelnno-ekonomichne-spivrobitnictvo-ukrayina-yes/zona-vilnoyi-torgivli-mizh-ukrayinoyu-ta-yes>.

45. Європейська мережа підприємств (EEN). Офіційний сайт Торгово-промислової палати України. URL: <https://uccr.org.ua/international-projects/ievropieis-ka-mieriezha-pidpriemstv-european-enterprise-network-een>.

46. COSME 2014-2020 Programme for the Competitiveness of Enterprises and SMEs 2019 Monitoring Report. URL: https://www.eumonitor.eu/9353000/1/j4nvirkkkkr58fyw_j9vvik7m1c3gyxp/vlx6gj6rjg_zq.

47. EU Support for SME Innovation: The SME Instrument. URL: https://www.eca.europa.eu/lists/ecadocuments/ap19_06/ap_sme_en.pdf.

48. Географічна структура зовнішньої торгівлі товарами з країнами ЄС. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/zd/ztt_ES/ztt_es_u/arh_ztt_es_2021_u.html.

49. Bazhenova O., Bochi A., Povoroznyk V. The impact of the EU-Ukraine Deep and Comprehensive Free Trade Area on the Ukrainian industrial sector. Democracy House. 2019. URL: <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/15250.pdf>.

50. Бабець І. Напрями зниження загроз зовнішньоторговельній безпеці регіонів України. Регіональна економіка. 2023. №2(108). С. 50-59.

51. Бабець І. Зовнішньоторговельна безпека регіонів України: внутрішні та зовнішні загрози в умовах воєнного стану. Регіональна економіка. 2022. №2(104). С. 101-110.

52. Актуальні виклики та загрози економічній безпеці України в умовах воєнного стану. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <https://niss.gov.ua/publikatsiyi/analitichni-dopovidi/aktualni-vyklyky-ta-zahrozy-ekonomichniy-bezpetsi-ukrayiny-v>.

53. Яковенко В. С., Борщинська Т. Ю. Формулювання загроз та оцінювання рівня зовнішньоекономічної безпеки України. Бізнес Інформ. 2018. №12. С. 71-77.

54. The DCFTA Facilities for SMEs. URL: http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-15-5013_en.htm.

55. Trade in Value Added (TiVA) Principal Indicators: 2022 preliminary version. URL: https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=TIVA_2022_C1.

56. Українське зерно розбрату: чому Польща, Словаччина й Угорщина знову вдалися до ембарго. URL: <https://finance.ua/ua/goodtoknow/ukrainske-zerno-rozbratu>.

57. Ламбрехт Л., Шепелева А. Три країни ЄС ввели свою заборону на імпорт зерна з України. URL: <https://www.dw.com/uk/tri-kraini-es-vveli-nacionalnu-zaboronu-na-import-zerna-z-ukraini/a-66830580>.